

วิเคราะห์แนวคิดในประเด็น
พระพุทธศาสนาหายานมีต้นกำเนิด
มาจากนิกายมหาสังฆิกะ

**Analysis of the Issue that Mahāyāna Buddhism has its
Origins in the Mahāsāṃghika School**

พระมหาธัญสัณห์ กิตติสารโ

Phramaha Thunsun KITTISARO

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Doctoral Student of Buddhist Studies, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 18 ต.ค. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ม.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 5 ธ.ค. 2566

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 8 ก.พ. 2567

บทคัดย่อ

ในประเทศไทยมีความเชื่อว่า มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ และเมื่อถามถึงที่มาของแนวคิดนี้มักอ้างว่าเพราะทั้งนิกายมหาสังฆิกะและมหายานต่างเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันโดยไม่มีหลักฐานชั้นปฐมภูมิรับรอง ดังนั้นบทความนี้จึงมุ่งศึกษาประเด็นปัญหาเหล่านี้โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะมาจากสาเหตุอะไร 2) เพื่อศึกษาว่ามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันจริงหรือไม่ โดยวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมจากหลักฐานชั้นปฐมภูมิ อาทิ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทและนิกายอื่น ๆ ที่เป็นภาษาสันสกฤตและจีนโบราณ รวมถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่สำคัญ และจากหลักฐานชั้นทุติยภูมิ เช่น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและต่างประเทศ

ผลการศึกษาพบว่า 1) สมมุติฐานเรื่องมหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะมาจากสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ (1) ความสอดคล้องกันของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ (2) ความเชื่อมโยงกันระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ 2) ทั้งมหายานยุคต้นและนิกายมหาสังฆิกะไม่ได้มีลักษณะของอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย ดังนั้นแนวคิดเรื่องมหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะไม่ได้มาจากสาเหตุว่าเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

คำสำคัญ: กำเนิดมหายาน นิกายเถรวาท นิกายมหาสังฆิกะ พระโพธิสัตว์
พระพุทธเจ้า

Abstract

In Thailand, there is a belief that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school. However, when questioned about the origin of this concept, arguments often lack substantial empirical evidence, relying on perceived similarities between the Mahāsāṃghika school and Mahāyāna, such as non-canonical speech and a lax adherence to monastic discipline. This article aims to investigate these issues, with two primary objectives: 1) To study the idea that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school and explore the reasons behind this notion. 2) To examine whether Mahāyāna Buddhism emerged from the Mahāsāṃghika school based on their similarities in non-canonical speech and lax adherence to monastic discipline, by analyzing data collected from primary evidence such as the Pāli Tipiṭaka of Theravāda, and other schools in Sanskrit and ancient Chinese. This includes various important scriptures and from secondary evidence such as related studies both locally and abroad.

The present study's findings reveal firstly that the assumption that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school is due to two main reasons: (1) the congruence of ideas regarding the characteristics of the Buddha and the notion of the Bodhisattva, and (2) the interconnection between early Mahāyāna sutras and Mahāsāṃghika texts. Secondly, analysis shows that neither early Mahāyāna Buddhism nor the Mahāsāṃghika school exhibited characteristics of non-canonical speech and lax adherence to monastic

discipline. Thus, the notion that Mahāyāna Buddhism originated from the Mahāsāṃghika school based on the commonality of non-canonical speech and a lax adherence to monastic discipline lacks substantial support.

Keywords: Birth of Mahāyāna, Theravāda School, Mahāsāṃghika School, Bodhisattva, Buddha

1. บทนำ

การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาหายานไม่ได้มีผู้นำที่ชัดเจน แต่เป็นกระแสธรรมเคลื่อนไหวที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจนกลายเป็นมหายานในที่สุด¹ โดยได้มีการค้นพบคัมภีร์ไบเบิลานของพระพุทธศาสนานิกายมหายานชื่อ อชฏสาหสริกาปรัชญาปารมิตา (*Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā*) เมื่อตรวจอายุของไบเบิลานแล้วพบว่า มีอายุอยู่ในช่วง 100–200 ปีก่อนคริสต์ศักราช (100–200 BCE)² จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า มหายานน่าจะเกิดก่อนช่วง พ.ศ. 300–400 และมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับเรื่อยมา คัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ คือ คัมภีร์มหายานยุคต้น³ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตฺร สัทธัมมปุณฺฑริกสุตฺร เป็นต้น มหายานได้ปรากฏเป็นนิกายชัดเจนเมื่อเกิดนิกายมาธยมิกะ (นิกายศูนฺยตา) ก่อตั้งโดยท่านนาครชุน⁴ (~พ.ศ. 700)⁵ คัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ เช่น มาธยมิกศาสตฺร ทวาทศนิกายศาสตฺร ปราชญา-

¹ ชาซากิ ชิซุกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนาหายาน (2),” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย, *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2562): 7.

² พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย, “หัวข้อที่ 1 : การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ | “พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง,” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2564, เฟซบุ๊ก พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง: เว็บไซต์บริการวิชาการ, สื่อวิดีโอ, 1:03:22, <https://web.facebook.com/DCIBS/videos/725118032213678>.

³ มหายานยุคต้น หมายถึง ช่วงมหายานยุคแรกเริ่มที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 300–400 ถึงช่วงที่มหายานแตกออกมาเป็นนิกายมาธยมิกโดยท่านนาครชุนเมื่อประมาณ พ.ศ. 700 ที่ไม่ได้ใช้คำว่านิกายมหายาน เพราะช่วงเวลาดังกล่าวนี้เรายังไม่สามารถบอกได้อย่างแน่ชัดว่ามหายานเป็นเพียงแนวคิดหรือแนวทางปฏิบัติที่แทรกอยู่ในพุทธศาสนาแต่นิกาย หรือเป็นนิกายที่ได้แยกออกมาชัดเจนเป็นเอกเทศแล้ว

⁴ ท่านนาครชุนเป็นผู้สร้างความรู้สึกร่วมแก่ผู้นับถือแนวคิดแบบมหายานว่า ตนคือ พระพุทธศาสนาหายาน

⁵ สุมาลี มหณรงค์ชัย, *พุทธศาสนาหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)* (กรุงเทพมหานคร:

3) **มหายานค่อย ๆ พัฒนาจากคณะสงฆ์หินยาน** เมื่อนักวิชาการศึกษาเรื่องกำเนิดของมหายานมากเข้า ยิ่งพบว่ามหายานมีความไม่ชัดเจนอยู่หลายประการ และมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหินยานในหลายแง่มุม ทำให้แนวคิดที่ว่า “มหายานเกิดมาจากแหล่งกำเนิดเดียว” ถูกเปลี่ยนมาเป็น “มหายานเกิดมาจากแหล่งกำเนิดที่หลากหลาย”¹⁰ ปัจจุบันทฤษฎีนี้ได้รับการยอมรับมากที่สุด และได้มีการศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนามหายานกับหินยานในประเด็นต่าง ๆ มากมาย

แต่สำหรับในประเทศไทยเมื่อก้าวถึงมหายาน นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาโดยส่วนใหญ่มักมองจากมุมมองของนิกายเถรวาท โดยเหตุผลหนึ่งที่มีจะนำมากล่าวอ้างเสมอ คือ มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็น

¹⁰ พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ (โพธิ์แจ้ง), *สารัตถธรรมมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: วัดโพธิ์แมนคุณาราม, 2529), 34–35.; ชาซากิ ชิซุกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน (2)”, 8–9.

อจาริยวาท¹¹และไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน¹² โดยไม่ได้แสดงอรรถาธิบายว่าแท้จริงแล้วแนวคิดนี้เกิดมาจากหลักฐานใด ดังนั้นในบทความนี้จึงต้องการศึกษาปัญหา 2 ประเด็น คือ 1) แนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะมาจากสาเหตุอะไร 2) มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็นอจาริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกันจริงหรือไม่

2. วิเคราะห์แนวคิดวามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ

¹¹ คำว่า “อจาริยวาท” มาคู่กับ “เถรวาท” ทั้ง 2 คำมีความหมาย ดังนี้

เถรวาท เป็นชื่อนิกายทางศาสนาพุทธนิกายหนึ่ง เรียกเต็มว่า นิกายเถรวาท ๆ เป็นนิกายที่ถือพระธรรมวินัยตามมติที่พระเถระอรหันต์สาวกได้ตกลงกันและวางเป็นหลักไว้เมื่อครั้งทำสังคายนาครั้งแรก โดยรักษาพระพุทธพจน์ไว้ไม่เปลี่ยนแปลง นิกายเถรวาทได้แก่พระพุทธศาสนาที่นับถือในประเทศไทย ลังกา พม่า เขมร ลาว นิกายเถรวาท มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก คือ หินยานและทักษิณนิกาย (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “เถรวาท.”)

อจาริยวาท เป็นชื่อนิกายทางพระพุทธศาสนานิกายหนึ่ง เรียกว่า นิกายอจาริยวาท ๆ เป็นนิกายที่ถือพระธรรมวินัยตามที่อาจารย์แนะนำ คือมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงข้อปฏิบัติบางอย่างเพื่อให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์หรือสถานที่ รวมถึงเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยบางประการตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เปลี่ยนแปลงได้ นิกายอจาริยวาทได้แก่พระพุทธศาสนาที่นับถือกันในประเทศทางตอนเหนือของอินเดียคือทิเบต จีน เกาหลี ญี่ปุ่น เป็นต้น นิกายอจาริยวาทมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก คือ มหายานและอุตตรนิกาย (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “อจาริยวาท.”)

¹² พระเทพดิลก (ระแบบ จิตถาโณ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551), 221–223.; สุมาลี มหณรงค์ชัย, *พุทธศาสนามหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)*, 12–13.; อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, *พระพุทธศาสนามหายาน* (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), 83.

แม้แนวคิดที่ว่ามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะจะเป็นแนวคิดที่เก่าและถูกล้มไปแล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่ามหายานและมหาสังฆิกะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกัน ดังนั้นเมื่อจะศึกษาเรื่องการกำเนิดมหายานจึงจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวคิดนี้ด้วย ประกอบกับแนวคิดนี้เมื่อมีปรากฏในเอกสารภาษาไทยก็มักจะไม่ได้แสดงว่าอ้างอิงมาจากหลักฐานอะไร ส่วนใหญ่เป็นเพียงการอ้างอิงกันไปมาจากหนังสือยุคหลังที่มีจำนวนอยู่น้อยมาก ทำให้ผู้ศึกษาที่ขาดความรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาเพิ่มเติมเรื่องเหล่านี้มากนักอาจตีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานความรู้ของแต่ละคน เช่น มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะว่าเป็นอาจารย์บาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน เป็นต้น ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ศึกษาถึงที่มาของแนวคิดนี้และนำเสนอเป็นอันดับแรก

2.1 แนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนามหายาน

แนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนามหายาน มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

2.1.1 คัมภีร์ของมหายาน

พระไตรปิฎกของมหายานใช้พระไตรปิฎกที่สืบทอดมาจากบรรดาพระพุทธศาสนาหินยานนิกายต่าง ๆ ดังนั้นมหายานจึงไม่มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง แต่มีคัมภีร์ของฝ่ายมหายานที่เกิดในยุคหลัง เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธัมมปุณฑริกสูตร เป็นต้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมหายานยุคต้นเป็นเพียงแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในหมู่พระภิกษุ นิกายต่าง ๆ มิได้เป็นนิกายที่แตกแยกออกมาเป็นเอกเทศอย่างในปัจจุบัน ดังนั้นพระภิกษุที่นับถือแนวคิดแบบมหายานที่บวชมาจากพระพุทธศาสนานิกายใดก็จะยึดถือและศึกษาพระไตรปิฎกจากนิกายนั้นควบคู่ไปกับคัมภีร์มหายาน เรื่องนี้มีหลักฐานเป็นเหตุการณ์ก่อนที่พระภิกษุมหายานทั้งหมดจะใช้พระวินัยจากนิกายธรรมคูปต์ว่า เมื่อมหายานเข้าไปในจีนช่วงแรกพระภิกษุมหายานต่างถือพระวินัยของนิกายที่ตนบวชมา ทำให้มีข้อ

ปฏิบัติและการอุปสมบทจากพระวินัยที่ต่างกัน ในรัชสมัยจักรพรรดิถังจงจง (唐中宗) ≈ พ.ศ. 1252 ทางทางจิ้งได้ประกาศให้คณะสงฆ์ทั้งหมดใช้พระวินัยจากนิกายธรรมคุปต์เพียงฉบับเดียว¹³ และด้วยอิทธิพลของมหายานในจีนทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือแนวปฏิบัตินี้ไปด้วย แสดงให้เห็นว่าแม้ในช่วง พ.ศ. 1200 เวลานั้นนิกายมาธยมิกะ (≈ พ.ศ. 700) และนิกายโยคอาจารย์ (≈ พ.ศ. 800) ซึ่งเป็นนิกายมหายานเกิดขึ้นมาอย่างชัดเจนแล้วก็ตาม แต่ถึงอย่างนั้นยังมีพระภิกษุมหายานที่มาจากนิกายหินยานอื่น ๆ อยู่อีก เป็นเหตุให้พระภิกษุมหายานเหล่านี้ต่างยึดถือคัมภีร์และพระวินัยของนิกายตนเอง ควบคู่กับการศึกษาพระสูตรมหายานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

2.1.2 แนวคิดการสร้างบารมีแบบพระโพธิสัตว์

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดที่ว่าแม้พุทธธรรมจะมีรสเดียว คือ วิมุตติรส แต่วิมุตติรสนี้แบ่งได้เป็น 2 ชนิด ได้แก่ 1) เพื่อตนเอง 2) เพื่อตนเองและผู้อื่น ดังนั้นแนวคิดมหายานจึงแบ่งยานเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) **สาวกยาน** คือ ยานของพระสาวกที่มุ่งอรหัตตภูมิ 2) **ปัจเจกยาน** คือ ยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งด้วยตนเอง 3) **พุทธยาน** คือ ยานของพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ มุ่งโปรดสรรพสัตว์ให้กว้างขวาง ท่านนาครชุนอธิบายไว้ในมหาปรัชญาปารมิตา

¹³ ดังข้อความใน 宋高僧傳 (Song Biographies of Eminent Monks) ว่า “岸請帝墨勅執行南山律宗。伊宗盛于江淮間者，岸之力也。” (พระภิกษุ[เต๋า]อันได้ทูลขอให้จักรพรรดิ[ถังจงจง]ทรงมีโองการเป็นพระราชสาส์นว่า พึงยึดถือข้อปฏิบัติตามแบบสำนักพระวินัย[ธรรมคุปต์]นามว่าหนานซาน หลักปฏิบัติของสำนักนี้ก็ได้แพร่หลายในแถบลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงและหวยเหอ อันเป็นผลมาจากพระภิกษุ[เต๋า]อัน) (T50.793c26–27)

หมายเหตุ: 岸 หมายถึง พระภิกษุเต๋าอัน (道岸), 帝 หมายถึง ฮ่องเต๋ในตอนที่นั้น คือ จักรพรรดิถังจงจง (唐中宗) (แปลและให้ข้อสังเกตโดย ดร.ชาคริต แผลมม่วง)

ดูเพิ่มเติมใน Ann Heirman, “Vinaya: from India to China,” *The Spread of Buddhism* (Boston: Koninklijke Brill NV, 2007): 195.; “วินัยปิฎกฝ่ายธรรมคุปต์เทียบวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท,” *Thai-Sanscript*, 11 มิถุนายน 2564, <https://blog.thai-sanscript.com/dharmaguptavinaya/>.

อรรถกถาและทวาทศกาศาสตร์ว่า ที่ชื่อว่ามหายาน เพราะเป็นยานที่ประเสริฐกว่ายานทั้ง 2 (สาวกยานและปัจเจกยาน) หรือเพราะพระพุทธเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นมหาบุรุษทั้งหลายอาศัยยานนี้ หรือเพราะสามารถดับทุกข์ของสรรพสัตว์และประกอบคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้ถึงพร้อม หรือเพราะพระโพธิสัตว์ผู้เป็นมหาบุรุษได้อาศัยยานนี้ หรือเพราะเมื่ออาศัยยานนี้แล้วย่อมเข้าถึงที่สุดแห่งธรรมทั้งปวง¹⁴ ดังนั้นผู้ใดที่ปรารถนาพุทธภูมิ มุ่งสร้างบารมีแบบพระโพธิสัตว์ ผู้นั้นก็อาจนับได้ว่าเป็นฝ่ายมหายาน

2.1.3 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนามหายานมีแนวคิดที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีฐานะพิเศษอย่างอื่นนอกจากความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะมนุษย์ธรรมดาที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ คือ พระพุทธเจ้ามี 3 กาย ได้แก่ 1) **นิรมานกาย** คือ กายที่เป็นเนื้อหนัง เป็นมนุษย์ในประวัติศาสตร์ อันหมายถึงเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งมีความเจ็บป่วย แก่ชราและตายได้เหมือนคนทั่วไป ทำหน้าที่โปรดสรรพสัตว์ในโลก 2) **สัมโภคกาย** คือ กายทิพย์ที่ปรากฏอยู่ในพุทธเกษตรและอวตารลงมาเป็นนิรมานกาย 3) **ธรรมกาย** คือ กายที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ไม่มีเบื้องต้น เบื้องปลาย เป็นที่พึ่งอันสูงสุด เป็นเนื้อแท้ของนิรมานกายและสัมโภคกาย ท่านอสังคะอาจารย์ในนิกายโยคจาร กล่าวไว้ในลังกาวตารสูตรว่า ธรรมกาย สัมโภคกาย นิรมานกาย คือ กายของพระพุทธเจ้า ธรรมกายเป็นมูลฐานของสัมโภคกาย และนิรมานกาย สัมโภคกายในโลกในจักรวาลนั้นแตกต่างกันไปตามภูมิภาค แต่ธรรมกายเป็นเอกรูปและสุขุมมีอยู่ในสัมโภคกาย¹⁵

¹⁴ เสถียร โปธินันทะ, *ปรัชญามหายาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), 1–3.

¹⁵ สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสนามหายาน : นิกายหลัก* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 2–9.

2.2 หลักฐานที่เชื่อมโยงระหว่างมหายานและนิกายมหาสังฆิกะ

มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมหายานและนิกายมหาสังฆิกะไว้หลายแห่ง โดยอ้างอิงจากหลักฐานต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 คัมภีร์สมยเภทปรจนจักร (Samayabhedoparacanacakra)¹⁶

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดที่มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะแล้ว หลักฐานที่นักวิชาการมักจะหยิบยกมาอ้างเป็นอันดับแรก คือ คัมภีร์สมยเภทปรจนจักร ถึงแม้ในคัมภีร์นี้จะมีได้มีการกล่าวถึงมหายานโดยตรงแต่ในคัมภีร์ 三論玄義檢幽集 (Sān Lùn Xuán Yì Jiǎn Yōu Jì) รจนาโดยพระปรมารุถ (Paramārtha)¹⁷ ที่อธิบายคัมภีร์สมยเภทปรจนจักรมีบันทึกไว้ว่า “นิกายมหาสังฆิกะท่องจำ ... สูตรมหายาน สวากบางคนเชื่อถือพระสูตรเหล่านั้นแต่บางคนไม่เชื่อ เพราะคิดว่าไม่ใช่พุทธพจน์ ... สวากของนิกายหินยานเชื่อในพระไตรปิฎกเท่านั้นเพราะพวกเขาเหล่านั้นไม่เคยได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสถึงมหายาน บรรดาผู้ที่เชื่อถือพระสูตรเหล่านั้น บ้างเชื่อเพราะเคยได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสถึงมหายาน บ้างเชื่อเพราะได้พิจารณาแล้วเห็นว่าหลักการ (มหายาน) นี้มี บ้างเชื่อเพราะเป็นอาจารย์ของตน

¹⁶ รจนาโดยพระวสุมิตร (ประมาณ พ.ศ. 400) ผู้เป็นพระเถระในนิกายสรวาสตีวาทีน ในปัจจุบันไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤตหลงเหลือเพียงฉบับแปลภาษาทิเบต 3 ฉบับ ได้แก่ 1) ฉบับ Teramoto, Enga, and Tomotsugu Hiramatsu 2) ฉบับ Peking no. 5639 3) ฉบับ Derge no.4138 และแปลภาษาจีน 3 ฉบับ ได้แก่ 1) 異部宗輪論 ฉบับพระถังซำจั๋ง แปล T49.15a–17a 2) 部執異論 ฉบับพระปรมาโรณะแปล T49.20a–22c 3) 十八部論 ยังระบุผู้แปลไม่ได้ T49.17b–19c (เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (1),” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม – มิถุนายน 2559): 86–87.)

ในบรรดาฉบับแปลจีนทั้ง 3 ฉบับนี้ ฉบับ 異部宗輪論 ซึ่งแปลโดยพระถังซำจั๋งนั้นว่า มีความสมบูรณ์ที่สุด (Jiryo Masuda, *Origin and Doctrines of Early Indian Buddhist Schools: A Translation of the Hsuan-Chwang version of Vasumitra's treatise 異部宗輪論 translated with annotations* (Leipzig: Verlag der Asia Major, 1925), 6.)

¹⁷ T70.460c2–22

สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อเพราะคิดว่าพระสูตรเหล่านี้ถูกเขียนขึ้นเองและไม่อยู่ในคัมภีร์
อาคม (นิกาย) 5”¹⁸ ซาซากิ ชิซูกะ (Sasaki Shizuka) ได้ให้ความเห็นว่า หลัง
จากพระพุทธศาสนาแยกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ นิกายสถวีระ (คัมภีร์ที่ปวงศ์: นิกาย
เถรวาท) และนิกายมหาสังฆิกะแล้ว ต่อมานิกายมหาสังฆิกะได้แตกเป็นนิกาย
ย่อยออกไปอีก รวมถึงมหายานก็เกิดจากนิกายย่อยทางฝั่งของนิกายมหาสังฆิกะ
นี้ด้วยเช่นกัน แต่ก็ได้กล่าวถึงอย่างเป็นรูปธรรมว่ามหายานเกิดจากนิกายย่อย
ใดหรือมหายานมีความสัมพันธ์กับนิกายมหาสังฆิกะอย่างไร¹⁹ ในเรื่องนี้ อากิระ
ฮิระกาวะ (Akira Hirakawa) ให้ความเห็นว่า ในคัมภีร์สมยเภทโปรจนจักรแสดง
ให้เห็นถึงมติธรรมของนิกายมหาสังฆิกะที่คล้ายคลึงกันกับแนวคิดของมหายาน
หลายเรื่อง²⁰ ได้แก่ 1) พระพุทธเจ้าทรงพ้นจากกรรมแห่งสังสาร มีกายและชีวิต
ที่เป็นอมตะ ซึ่งตรงกับแนวคิดสัมโมคคกายของมหายาน 2) เชื่อว่าพระพุทธเจ้า
สามารถตรัสธรรมทั้งหลายด้วยเสียงเพียง 1 เสียง²¹ ซึ่งนี้เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพล
ต่อคัมภีร์มหายาน “วิมลกีรตินิรุเทศ” (Vimalakīrtinirdeśa) 3) แนวคิดเรื่องพระ
โพธิสัตว์ 4) แนวคิดเรื่องทศกมุข ในมหาวิสตุ ของนิกายโลโกตตรวาท และเมื่อนำ
คำสอนของแต่ละนิกายมาเปรียบเทียบกันแล้วพบว่าคำสอนของมหาสังฆิกะมี

¹⁸ ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra,” *The Eastern Buddhist*, 40, no. 1/2, (2009): 30–31.

¹⁹ ซาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการการกำเนิดของพระพุทธศาสนา มหายาน (1),” : 13–14.

²⁰ Akira Hirakawa, “The rise of mahāyāna buddhism and its relationship to the worship of stūpas,” *Buddhism Critical Concepts in Religious Studies. Edited by Paul Williams Vol. III The Origins and Nature of Mahāyāna Buddhism; Some Mahāyāna Religious Topics* (New York: Routledge, 2005), 181–182.

²¹ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra คำแปลพร้อมเชิงอรรถ วิเคราะห์ (2),” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม – ธันวาคม 2559): 78.

ความใกล้เคียงมหายานยุคต้นมากที่สุด²² แต่คำสอนของนิกายย่อยในสายมหาสังฆิกะก็มีคำสอนของมหาสังฆิกะอยู่โดยทั่วไปด้วยเช่นกัน

2.2.2 คัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์

(*Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra*)

บาร์ท เดสเสียน (Bart Dessein) ให้ความเห็นว่าเนื่องจาก (ยัง) ไม่พบคัมภีร์อภิธรรมของนิกายมหาสังฆิกะ ดังนั้นเมื่อจะศึกษาแนวคิดของมหายานในพุทธปรัชญาของมหาสังฆิกะ จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานชั้นทุติยภูมิ โดยศึกษาจากคัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ของนิกายสรวาสติวาท ในคัมภีร์นี้มีการกล่าวถึงนิกายมหาสังฆิกะไว้ 9 แห่ง แบ่งเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1) ประเด็นเรื่องโลกุตตรธรรมของพระพุทธเจ้า มีบันทึกว่า (1) “มหาสังฆิกะอ้างว่า พุทธพจน์ทั้งหมดเป็นธรรมจักร แต่สรวาสติวาทไม่เห็นด้วย”²³ แนวคิดนี้เชื่อมโยงไปถึงคำสอนของนิกายมหาสังฆิกะอีก 2 ประการ คือ ‘พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้ง’ และ ‘เรื่องราวต่าง ๆ ถูกตรัสตามความเป็นเช่นนั้น (ยถาภูตตะ)’ (2) “มหาสังฆิกะอ้างว่ากายของพระพุทธเจ้าบริสุทธิ์ เมื่อพระองค์เจริญวัยและดำรงอยู่ในโลกก็ไม่ทุกข์เพราะเหตุแห่งโลกียธรรม แต่สรวาสติวาทเห็นว่ากายของพระพุทธเจ้าไม่บริสุทธิ์”²⁴ (3) “วิภังขาทและมหาสังฆิกะอ้างว่ากายของพระพุทธเจ้าปราศจากอาสวธรรม เพราะในคัมภีร์ว่า ‘ตถาคตไม่ทุกข์เพราะโลกียธรรม ไม่ว่าจะบังเกิดหรือดำรงอยู่หรือสำแดงตนในโลก’ แต่สรวาสติวาทเห็นว่ากายของพระพุทธเจ้าไม่บริสุทธิ์และยังเป็นไปกับอาสวะ”²⁵

2) ประเด็นเรื่องลักษณะของจิต มีบันทึกว่า (4–5) “มหาสังฆิกะอ้างว่า

²² Akira Hirakawa, *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*, 261.

²³ T27.912b7–9

²⁴ T27.239a16–20

²⁵ T27.871c2–8

ในหนึ่งขณะเวลา จิต 2 ดวงเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่สรวสตีวาทไม่เห็นด้วย”²⁶ (6) “มหาสังฆิกะบางพวกถือความเห็นว่ จิตและเจตสิกเท่านั้นที่มีวิปากเหตุและวิปากผล”²⁷ (7) “มหาสังฆิกะอ้างว่ โลกียธรรมสูงสุดมีอยู่ในกามธาตุและรูปธาตุ”²⁸ (8) “ถามว่ ‘มีชญาณที่รู้ธรรมทั้งปวง?’ ตอบว่ ‘ไม่ (คัดค้าน), เพราะธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อความรู้ (แห่งธรรมทั้งปวง) เกิดขึ้น ย่อมไม่มีสิ่งใดที่ ‘ไม่รู้’ แก้วว่ ‘ชญาณไม่รู้สภาวะและธรรมทั้งปวงที่เป็นสัมปยุตตธรรม’ การไม่รู้จักสภาวะแห่งชญาณ นี้เป็นสัจจธรรมเพื่อคัดค้านมหาสังฆิกะ”²⁹ (9) “ถามว่ ‘ทำไมกล่าวเช่นนั้น?’ ตอบว่ ‘เพื่อคัดค้านนิกายอื่นและชี้แจงทัศนของต่น กล่าวคือ มหาสังฆิกะผู้ถือมั่นว่ จิตและเจตสิกสามารถรู้สภาวะของต่นได้ พวกเขาอ้างว่ชญาณสามารถรู้สภาวะของต่นได้ การที่สามารถรู้จักต่นเองและสิ่งอื่นได้ เปรียบเหมือนคบไฟที่สามารถส่องตัวมันเองและสิ่งอื่นได้”³⁰

แนวคิดของมหาสังฆิกะที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาสาสตร สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสัจจะ 2 และแนวคิดเรื่องกายพระพุทธเจ้าที่เป็นโลกุตตรอันเป็นแนวคิดของมหายาน จึงทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า แนวคิดของมหายานเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคำสอนของนิกายมหาสังฆิกะ³¹

2.2.3 กำเนิดของคัมภีร์มหายานยุคต้นมีความเชื่อมโยงกับนิกายมหาสังฆิกะ

เซชิ คาราชิมะ (Seishi Karashima) ให้ความเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุอชิตะและพระภิกษุเมตเตยยว่ มีหลักฐานในคัมภีร์บาลีว่ พระอชิตะ

²⁶ T27.47b1–3, 47b26–27

²⁷ T27.96a27–29

²⁸ T27.14a5–8

²⁹ T27.42c24–29

³⁰ T27.42c10–14

³¹ ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāsāstra,”: 25–53.

และพระติสสเมตเตยย เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ไม่ใช่พระโพธิสัตว์ผู้ที่จะ
ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยเมตไตรย³² บางแห่งบันทึกว่าติสสเมตเตยย หมายถึง
พระติสสะและพระเมตเตยย³³ และถึงแม้ในคัมภีร์บาลีมีการกล่าวถึงพระศรี
อาริยเมตไตรยพุทธเจ้าก็จริง แต่ไม่ได้กล่าวว่าในชาติปัจจุบันนี้เป็นพระภิกษุ
หรือเป็นพระโพธิสัตว์ท่านใด ในข้อนี้มีประวัติเรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตรมี
ทรงถวายผ้าห่มคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้าและพระอชิตะพระโพธิสัตว์ผู้จะอุบัติเป็น
พระศรีอาริยเมตไตรยพุทธเจ้าในอนาคต ถูกบันทึกในคัมภีร์ยุคหลัง เช่น อนาคต
วงศ์³⁴ พระปฐมสมโพธิกถา³⁵ เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์ยุคหลังเหล่านี้มักจะมีคติของ
มหายานและหินยานปะปนกัน³⁶ ขณะที่เหตุการณ์นี้ในคัมภีร์พระบาลีมีกล่าว
เพียงอานิสงส์ของการทำทานเท่านั้น³⁷ ส่วนในคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทซึ่งเป็น
สายนิกายย่อยของเถรวาท เช่น คัมภีร์อภิธรรมนุยยานุสสารศาสตร์ (*Abhidhar-
manyāyānusārasāstra*)³⁸ คัมภีร์มัธยมมาคม (*Madhyamaāgama*)³⁹ เป็นต้น
บันทึกว่า ในอนาคตพระภิกษุอชิตะจะบังเกิดเป็นพระราชาชื่อสังขะ ในขณะที่
พระภิกษุเมตไตรยจะบังเกิดเป็นพระเมตไตรยพุทธเจ้า

ในขณะที่หลักฐานทางฝั่งนิกายมหาสังฆิกะกลับแสดงว่าพระภิกษุ
อชิตะกับพระภิกษุเมตไตรยนั้นคือคนเดียวกันและจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริย
เมตไตรยในอนาคต เช่น ในคัมภีร์มหาวัสตถอันเป็นคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะ

³² ชุ.สุ. 25/425–426/396–397 (บาลี.มมร); ชุ.เถร. 26/157/209 (บาลี.มมร)

³³ ชุ.สุ. 25/414/367 (บาลี.มมร)

³⁴ พระกัศสปเถระ, *พระคัมภีร์อนาคตวงศ์*, แปลโดย ประภาส สุระเสน (กรุงเทพ-
มหานคร: สุรวัฒน์, 2540), 76.

³⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ปฐมสมโพธิกถา*
(กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรณนากร, 2478), 352–368.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 10.

³⁷ ทักขินาวิภังคสูตร, ม.อ. 14/706–719/378–392 (บาลี.มมร)

³⁸ 阿毘達磨順正理論 แปลโดย พระถังซำจั๋ง (T29.330a25–330b6)

³⁹ T1.509c29–511a15

และโลโกตตรวาท บันทึกว่า “โดยการล่วงไปแห่งเรา พระโพธิสัตว์ชื่อว่าอชิตะ นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกเหมือนกับเราในกาลบัดนี้ โดยมีชื่อเรียกว่าอชิตะ และมีโคตรเรียกว่าไมเตรยะ”⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่สลูป ณ กนะคนะหัลลลิ (Kanaganahalli) ในเมืองการนาตกะ (Karnataka) ประเทศอินเดีย มีอายุราว พ.ศ. 443–843 (100 BCE–300 CE) อันเป็นสลูปของนิกายมหาสังฆิกะหรือของนิกายย่อยของมหาสังฆิกะมีจารึกว่า “สีธ, ภควา โพธิสโต อยิตो อนาคโต พุโร, อุปาสเกน วากา(ห)อิจาน[อ] วิสาเขน สปุตเกน การิตโต สวโลกส หิตสุฆา จ (สำเร็จ, พระโพธิสัตว์อชิตะ (อชิตะ) พระพุทธเจ้าในอนาคต, อันอุบาสกวิสาขะพร้อมด้วย บุตรแห่งตระกูลวากาที่จะให้ทำแล้วเพื่อประโยชน์สุขแห่งชาวโลก)” เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาในคัมภีร์มหายานยุคต้น เช่น คัมภีร์อชฎาสาสตรีกา ปุรชาปารมิตา (*Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā*) คัมภีร์สทธรรมปุณ्डริก (*Saddharma-puṇḍarīka*) คัมภีร์สมาธิราชสูตร (*Samādhirājasūtra*) เป็นต้น พบว่ามีเนื้อหาที่แสดงว่า พระภิกษุอชิตะกับพระภิกษุเมตไตรยนั้นคือ คนเดียวกันและจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมตไตรยในอนาคต⁴¹

บาร์ท เดสเสียน (Bart Dessein) ให้ความเห็นว่า คัมภีร์มหาวัสตุดของนิกายโลโกตตรวาทซึ่งเป็นนิกายย่อยของมหาสังฆิกะมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติและพระโพธิสัตว์ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับแนวคิดของมหายานที่ว่า การบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์ประเสริฐกว่าความเป็นพระอรหันต์⁴²

⁴⁰ มหาวัสตุดวาทาน เล่ม 1, แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส (นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553), ข้อ 1.51, 32.

⁴¹ ดูเพิ่มเติมใน Seishi Karashima, “Ajita and Maitreya: More evidence of the early Mahāyāna scriptures’ origins from the Mahāsāṃghikas and a clue as to the school-affiliation of the Kanaganahalli-stūpa,” *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 181–196.

⁴² ดูเพิ่มเติมใน Bart Dessein, “The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāsāstra,”:

จากหลักฐานเหล่านี้จึงทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์ของมหายานยุคต้นได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะหรือนิกายย่อยของมหาสังฆิกะ⁴³

2.2.4 คัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะ

เซชิ คาราชิมะ (Seishi Karashima) ให้ความเห็นจากข้อมูลของคำนำ (Colophon) คัมภีร์พระวินัยของนิกายมหาสังฆิกะฉบับแปลจีนโดยพระภิกษุฟาเหียนหรือหลวงจีนฟาเหียน (Faxian) ว่า “ครั้งหนึ่ง ณ เมืองปาตลีบุตร มีพระภิกษุ 500 รูป ต้องการตัดสินความแต่ขาดพระวินัยธร จึงส่งตัวแทนไปที่วิหารเซตวันเพื่อคัดลอกคัมภีร์พระวินัย ซึ่งคัมภีร์วินัยนั้นยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 948) และ(ตน)ได้คัดลอกคัมภีร์นี้ ณ วัดเทวราชา ทางใต้ของสถูปพระเจ้าอโศกในเมืองปาตลีบุตรแห่งแคว้นมคธ”⁴⁴ ในบันทึกการเดินทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้มีการกล่าวถึงสังฆารามของมหายานแห่งหนึ่ง ณ เมืองปาฏลีบุตรว่า “ณ ข้างสถูปพระเจ้าอโศกราช สร้างมหายานสังฆารามไว้ ... ทั้งสิ้นมีภิกษุสงฆ์ 600–700 ... สมณอุตมะคุณในจาคตุทิสและบัณฑิตใคร่ทราบอรรถธรรมต่างมาสู่วิหารนั้นๆ อาจารย์คือบุตรพราหมณ์ชื่อมัญชุศรีฯ มหาสมณะในประเทศนี้ทั้งหมดและภิกษุลัทธิมหายานทั้งหลายต่างใคร่แลปฏิบัติตามสงฆ์แห่งสังฆารามนี้สิ้นๆ”⁴⁵ และ “เมื่ออยู่ที่สังฆารามมหายาน ได้หนังสือวินัยหมวดแรกชื่อ มหาสังคีติ เป็นวินัยภิกษุสงฆ์ครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ฯ เป็นบัญญัติฉบับแรก ให้มหาสงฆ์ปฏิบัติ สำหรับอาศรมบพพระเซตวันฯ นอกจากนี้อีก 17 หมวด

40–41.

⁴³ ศึกษาเรื่องการแตกนิกายเพิ่มเติมใน ซาซากิ ชิซูกะ, “วิธีเขียนแผนภาพการแตก 18 นิกาย,” แปลและเรียบเรียงโดย เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม–มิถุนายน 2562): 127–162.

⁴⁴ T22.548a29–b25

⁴⁵ พระภิกษุฟาเหียน, *อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942–957*, แปลโดย โกษากร ประภาศิริ (กรุงเทพมหานคร: องค์การศาสนาประทีป, 2490), 75–76.

ทุก ๆ หมวดมีมติอาจารย์ปณอยู่ หลักปฏิบัติส่วนใหญ่ไม่ต่างฯ แต่ข้อปฏิบัติส่วนย่อยผิดกัน บ้างผ่อนผัน บ้างเคร่งครัดฯ เป็นฉบับที่ได้มานับว่าสมบูรณ์ที่สุดและมีอรรถาธิบายพร้อมๆ”⁴⁶ เนื้อความเหล่านี้ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า วัดเทวราชาที่หลวงจีนฟาเหียนอาศัยเพื่อคัดลอกพระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะก็คือ มหายานสังฆารามนี้นั่นเอง⁴⁷ ทำให้มีความเชื่อมโยงกันระหว่างนิกายมหาสังฆิกะและมหายาน อาจนำไปสู่ข้อสันนิษฐานของแนวคิดวามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะ

จากทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่านที่กล่าวมาเราอาจสรุปได้ว่า เหตุผลที่ทำให้เกิดแนวคิดวามหายานเกิดจากนิกายมหาสังฆิกะมาจาก 2 ประการหลักคือ 1) ความสอดคล้องของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ 2) ความเชื่อมโยงกันระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ

2.3 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์

ลักษณะเด่นที่เห็นได้อย่างชัดเจนของมหายานยุคต้น คือ แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งแนวคิดทั้ง 2 อย่างนี้ของมหายานมีความใกล้เคียงกับหลักธรรมในนิกายมหาสังฆิกะดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจะได้อภิปรายใน 2 ประเด็นนี้ต่อไป

2.3.1 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า

มติธรรมที่กล่าวถึงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในนิกายมหาสังฆิกะ

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 103–104.

⁴⁷ ดูเพิ่มเติมใน Seishi Karashima, “The relationship between Mahāsāṃghikas and Mahāyāna Buddhism indicated in the colophon of the Chinese translation of the Vinaya of the Mahāsāṃghikas,” *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol.XXI, (2018), 197–207.

ดังนี้⁴⁸

- 1) สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์เป็นผู้พ้นโลก (lokottara)
- 2) พระ “ตถาคต” ไม่มีธรรม (ที่เป็นโลกียะ)
- 3) คำสอนทั้งหมดของพระตถาคตหมุนธรรมจักร
- 4) (พระพุทธเจ้า) ตรัสถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้ง⁴⁹
- 5) เรื่องราวต่าง ๆ ถูกตรัสตามความเป็นเช่นนั้น (ยถาภูตตะ)
- 6) พระตถาคตทั้งหลายไม่มีประมาณของรูป (กาย)
- 7) ประภาวของสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์ทั้งหลายไม่มีข้อจำกัด
- 8) อายุไม่มีประมาณ
- 9) พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ ยังให้ (สรรพสัตว์มี) ศรัทธา
อย่างไม่มีควมอิม
- 10) ไม่มีการบรรทมและพระสุบิน
- 11) เมื่อตรัสตอบคำถาม ไม่ (ต้องรอเวลาที่) คิด
- 12) เพราะว่าดำรงอยู่ในสมาธิตลอดเวลาแม้กระทั่งคำพูด (พระพุทธองค์)
ก็ไม่ได้ตรัสออกมา แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับสรรพสัตว์ทั้งหลาย
(ก็ยังคงคิดว่าพระพุทธองค์) ตรัสด้วยคำพูด นิรุกติ ตามความเป็นจริง
(และซึ่มชมภาศิตเหล่านั้น)
- 13) รู้ธรรมทั้งหลายด้วยจิตเดียว
- 14) รู้ธรรมทั้งหลายโดยรอบด้วยปัญญาที่สัมประยุกต์ในหนึ่งขณะจิต
- 15) สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ภควันต์ทั้งหลายอยู่ในอนุตปาทชฎานะและ
การดับอย่างตลอดต่อเนื่องจนกระทั่งปรินิพพาน

⁴⁸ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถ
วิเคราะห์ (2),”: 77–82.

⁴⁹ ฉบับ 異部宗輪論: 佛以一音說一切法, ฉบับ 部執異論: 如來一音能說一切法, ฉบับ 十八
部論: 盡說一切事一切相. แปล: ด้วยเพียงแค่หนึ่งเสียง พระพุทธเจ้าสามารถตรัสธรรม
ทั้งหลายได้.

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระพุทธรเจ้าในคัมภีร์บาลี มีอยู่หลายแห่งที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรเจ้าทรงเป็นผู้ที่มีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลทั่วไป เช่น เป็นผู้ที่มีกายมหาบุรุษ มีรัศมีออกจากกาย 1 วาเป็นปกติ เป็นต้น หรือเป็นผู้ที่มีคุณวิเศษสามารถแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้ สามารถไปนรกสวรรค์ได้ เป็นต้น สำหรับเรื่องกายของพระพุทธรเจ้านั้นมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์บาลีหลาย ๆ ที่ เช่น “ตถาคตสส เหน้ วาเสฏฐา อธิวจนั ฐมมกาโย อิติปิ พุทฺหมกาโย อิติปิ ฐมมภูโต อิติปิ พุทฺหมภูโต อิติปิฯ เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี ว่า พรหมภูตก็ดี เป็นชื่อของตถาคตฯ”⁵⁰ “ภวนติ ปจเจกชินา สยมภู มหนตธมฺมา พุทฺธมมกาเยฯ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้สยมภู ทรงเป็นผู้มีธรรมอันใหญ่ มี ‘ธรรมกาย’ มาก”⁵¹ “ฐมมกายญจ ทีเปนติ เกวลั รตนากัร วิโกเปตฺตุน สกฺโกนฺติ โก ทิสฺวา นปฺปสีทติฯ อนึ่ง พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงธรรมกาย อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งสี่น กิเลสทั้งหลายไม่สามารถทำให้ทรงอ่อนกำลังได้ ใครเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใสเล่า”⁵² “ส่วทฺธิโตยํ สุกต รูปกาโย มยา ตว อานนฺทีโย ฐมมกาโย มม ส่วทฺธิโต ตยาฯ ข้าแต่พระสุคตเจ้า รูปกายของพระองค์นี้ อันหม่อมฉันทำให้เจริญเติบโต ธรรมกาย อันน่าเพลิดเพลิดของหม่อมฉัน อันพระองค์ทำให้เจริญเติบโตแล้ว”⁵³ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เรื่องคุณลักษณะของพระพุทธรเจ้าก็ดี คำว่า ธรรมกาย (กายคือ ธรรม) ก็ดี คำว่า นิรมานกาย (กายที่เป็นเนื้อหนัง) ก็ดี ไม่ใช่เรื่องใหม่ เป็นสิ่งที่มีตั้งแต่ในพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม แต่สิ่งที่ประเด็นถกเถียงกันคือ เรื่องการตีความคุณลักษณะของพระพุทธรเจ้าตลอดจนถึงแนวคิดเรื่องอภิปรัชญา เช่น สภาพของพระพุทธรเจ้าหลังการดับขันธปรินิพพานหรือสภาวะของพระนิพพาน เป็นต้น ธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นปฏิเวธธรรม (ธรรมอันเป็นผลที่เกิดจาก

⁵⁰ ที.ปา. 11/55/92 (บาลี.มมร)

⁵¹ ชุ.อป. 32/2/20 (บาลี.มมร)

⁵² ชุ.อป. 32/139/243 (บาลี.มมร)

⁵³ ชุ.อป. 33/157/284 (บาลี.มมร)

การปฏิบัติ) ย่อมต้องใช้ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา) ในการศึกษาทำความเข้าใจ แต่เมื่อใดเจ้านิกายผู้เป็นนักคิดทั้งหลายใช้จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) มาตีความปฏิบัติธรรมย่อมทำให้ยิ่งตีความก็ยิ่งเสียความ นี่จึงเป็นสาเหตุให้คณะสงฆ์แต่ละนิกายถกเถียงกันมานับพันปี จนกระทั่งแม้ปัจจุบันก็ยังไม่มีการยุติ ซึ่งเรื่องนี้ก็เป็นสาเหตุหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดการแตกนิกายมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นในประเด็นนี้ ผู้เขียนจึงไม่ได้ตีความ เพียงรวบรวมหลักฐานจากคัมภีร์ปฐมภูมิมาแสดงให้ท่านผู้อ่านพิจารณาได้ตรงต่อเท่านั้น

2.3.2 แนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ในนิกายมหาสังฆิกะ ดังนี้⁵⁴

- 1) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่อยู่ในภาวะของ กลละ อรพุทะ เปตีและ ฆนะ ในพระครรรค์ของมารดา (ขณะอยู่ในพระครรรค์)
- 2) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเข้าสู่พระครรรค์ของพระ (พุทธ) มารดาด้วยการ (เนรมิต) เป็นช่าง (เผือก) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายกระทำการออกมาจากพระครรรค์ (พระปรีศว์ด้านขวา) ของพระ (พุทธ) มารดา
- 3) พระโพธิสัตว์ทั้งหลายไม่มีกามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา
- 4) ด้วยความปรารถนา พระโพธิสัตว์ทั้งหลายสามารถไปเกิดในอบายทั้งหลายเพื่อกระทำความบริสุทธิ์ให้กับสรรพสัตว์

มติธรรมที่อธิบายถึงคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์บาลีมีอยู่หลายแห่งเพราะในยุคพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนโดยนำเอาอดีตชาติของพระองค์ตอนสร้างบารมีมาแสดง เรียกว่า “ชาดก” ซึ่งในชาดกก็มีอยู่ในนวัคส์ตฤตศาสตร์อันเป็นหมวดหมู่ธรรมที่ปรากฏอยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้า

⁵⁴ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2),”: 82–83.

ทุก ๆ พระองค์ด้วย ดังที่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระสารีบุตรว่า “การที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน เพราะพระผู้มีพระภาคทั้งสาม มิได้ทรงท้อพระทัย เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภัยุทธธรรม เวทลสะ ของพระผู้มีพระภาคทั้งสามพระองค์นั้นมีมาก”⁵⁵ และยังได้แสดงเทศนาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคตด้วย พระพุทธเจ้าทรงแสดงเส้นทางการหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เข้าสู่พระนิพพานโดย 3 วิธี ได้แก่ 1) อนุพุทธะ 2) ปัจเจกพุทธะ 3) สัมมาสัมพุทธะ ซึ่งพระองค์มิได้ตรัสว่าวิธีใดดีที่สุด แต่ทรงแสดงธรรมโดยคำนึงถึงจริตของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

จะเห็นได้ว่า เรื่องการบำเพ็ญบารมีเป็นพระอรหันต์ก็ดี เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี (การบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์) เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้านำมาแสดงทั้งสิ้น สาวกแต่ละคนไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ใครมีจริตอย่างไรพระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนไปตามจริตนั้น หวังเพียงให้สาวกทุกคนหมดกิเลสได้ไปนิพพานในที่สุด ซึ่งแนวทางการสร้างบารมีของแต่ละวิธีไม่ว่าจะเป็นแบบอนุพุทธะ ปัจเจกพุทธะ หรือ สัมมาสัมพุทธะ ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพียงแต่ถ้าเป็นวิธีแบบสัมมาสัมพุทธะก็จะต้องบำเพ็ญบารมีมากกว่านานกว่าแบบอนุพุทธะเท่านั้นเอง

ด้วยแนวคิดของมหายานต่อเรื่องพระพุทธเจ้าที่พระองค์มีความวิเศษเหนือปุถุชนคนธรรมดา ทำให้มีความรู้สึกอยากเป็นอย่างพระองค์ ประกอบกับแนวคิดเรื่องพระอรหันต์คือผู้ที่หมดกิเลสแต่ยังไม่ใช้ผู้สมบูรณ์ที่สุด (จากมติธรรม 5 ประการของพระมหาเถวะ⁵⁶) ย่อมทำให้มีผู้อยากบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์

⁵⁵ วิ.มทา. 1/7/14 (บาลี.มมร)

⁵⁶ มติธรรม 5 ประการของพระมหาเถวะ ได้แก่ 1) **ถูกทำให้โดยผู้อื่น** คือ พระอรหันต์สามารถถูกช่วยจนโดยผู้อื่นได้ 2) **ความไม่รู้** คือ พระอรหันต์มีความไม่รู้บางสิ่งบางอย่างได้ 3) **ความกังขา** คือ พระอรหันต์ต้องอาศัยคำพยากรณ์จากคนอื่นว่าตนบรรลุมรรคผล 4) **พิจารณาโดยผู้อื่น** คือ พระอรหันต์อาจมีความสงสัยในบางสิ่ง 5) **มรรคต้องสัมประยুক্ত**

เพื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตบ้างเป็นธรรมดา จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าก็ดีแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ก็ดี ไม่ใช่แนวคิดใหม่แต่อย่างใดเลย แนวคิดเหล่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคำสอนของพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม เพียงแต่คำสอนที่คณะสงฆ์แต่ละนิกายมุ่งเน้นเลือกนำมาสั่งสอนปฏิบัตินั้นไม่เหมือนกัน เมื่อความต่างนี้มีมากเข้าจึงนำมาสู่การแบ่งแยกแตกนิกายในที่สุด

3. วิเคราะห์แนวคิดว่า มหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะเพราะเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

จารีตการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเรื่องนิกายมหาสังฆิกะรวมถึงนิกายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เถรวาทได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ที่ปวงศัมาก สังเกตได้จากคัมภีร์บาลีในยุคหลัง ๆ เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น เมื่อมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการแตกนิกายตลอดจนการเกิดขึ้นของนิกายต่าง ๆ ส่วนมากมักจะอ้างอิงมาจากคัมภีร์ที่ปวงศัทั้งสิ้นว่า นิกายอื่นนอกจากนิกายเถรวาทล้วนเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย ประกอบกับการรับรู้พระพุทธศาสนา มหายานในยุคปัจจุบันที่มีภาพจำว่าพระมหายานเป็นนักสู้หรือนักรบ สามารถฆ่าคนได้ มีครอบครัว ประกอบอาชีพได้ เป็นต้น ถ้าเราไม่ได้ศึกษาที่มาของแนวคิดนี้ได้ฟังเพียงว่ามหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ จากพื้นฐานความรู้เดิมโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษามาจากฝั่งของจารีตเถรวาทเพียงอย่างเดียวอาจคิดไปเองว่า เป็นเพราะทั้งมหายานและนิกายมหาสังฆิกะเป็นอจารียวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงนำไปสู่การอภิปรายในประเด็นเหล่านี้

ด้วยการเปล่งเสียง คือ พระอรหันต์จะปรากฏแก่ผู้เปล่งวาจาว่า โอโหทุกโข (ทุกข์หนอ ๆ) (เมธี พัทธกษัตริย์ธรรม, “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2),”: 82–83.)

3.1 นิกายมหาสังฆิกะและมหายานเป็นอาจริยวาทเหมือนกัน

คำว่า เถรวาท หมายถึง คำสอนของพระอรหันต์ 500 รูปผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1 มาคู่กับคำว่า อาจริยวาท หมายถึง คำสอนของอาจารย์ในนิกายหรือสำนักตนเอง ในคัมภีร์ทีปวงศ์ได้บันทึกว่า “หลังการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ภิกษุชาววัชชีบุตรเป็นอธรรมวาทที่มีอยู่ประมาณ 10,000 รูป ได้พร้อมกันทำสังคายนาเรียกว่า มหาสังคีติ ทำให้เกิดการแตกเป็นนิกายมหาสังฆิกะออกมา จากนั้นได้มีนิกายแตกออกมาอีกจากทั้งเถรวาทเดิมและจากมหาสังฆิกะ รวมเป็น 18 นิกายเถรวาทเป็นนิกายสูงสุดเหมือนกับต้นไทรใหญ่ นิกายทั้ง 17 เป็นอาจริยวาทเปรียบเหมือนหนามอันเกิดที่ต้นไม้นั้น”⁵⁷ หมายความว่า มีเพียงนิกายเถรวาทเท่านั้นที่ยอมรับมติของการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 ส่วนนิกายอื่น ๆ ที่เป็นอาจริยวาทไม่ยอมรับมติของพระอรหันต์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 ภายหลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 2 จึงแยกตัวออกมาทำสังคายนาเองจนเป็นเหตุให้แตกนิกายในที่สุด จากนั้นไปจะทำการพิจารณาประเด็นนี้จากหลักฐานต่าง ๆ

หลักฐานเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ พระวินัยปิฎก จุลวรรค สัตตสติกะชั้นธกะ บันทึกว่าการทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีสาเหตุจากวัตถุ 10 ประการ โดยไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการแตกนิกายเลย แต่มีบันทึกว่า หลังจากทำสังคายนานั้น อธิกรณ์ถูกชำระแล้ว สงบระงับแล้ว เรียบร้อยดีแล้ว (อธิกรณ์ สนฺตฺ วูปสนฺตฺ สุวูปสนฺตฺ)⁵⁸ แสดงให้เห็นว่า นอกจากจะไม่กล่าวถึงการแตกนิกายแล้ว กลับมีแนวโน้มว่าการแตกนิกายอาจไม่ได้เกิดจากการทำสังคายนาเสียด้วย เพราะถ้าการแตกนิกายเกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 2 จริง ในสัตตสติกะชั้นธกะคงไม่บันทึกไว้ว่าอธิกรณ์ถูกระงับด้วยดีโดยใช้ศัพทวิเสศความถึง 2 ตัว (สนฺตฺ วูปสนฺตฺ สุวูปสนฺตฺ: เป็นการเน้นย้ำว่า อธิกรณ์สงบระงับแล้วจริง ๆ) และเมื่อพิจารณาหลักฐานจากคัมภีร์ของนิกายอื่น ๆ กลับพบว่ามีเรื่องราวการทำสังคายนาครั้งที่

⁵⁷ พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป (กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2557), 28-29.

⁵⁸ วิ.จ. 7/663/422 (บาลี.มมร)

1-2 บัณฑิตที่อยู่ในคัมภีร์วินัยของนิกายตนเองทั้งสิ้น เปรียบเทียบเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงหลักฐานเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2
ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

นิกาย	สังคายนาครั้งที่ 1	สังคายนาครั้งที่ 2
เถรวาท (สันสกฤต: สลวีระ)	ปัญจสติกขันธกะ วิ.จ. 7/641-629/246-258	สัตตสติกขันธกะ วิ.จ. 7/630-664/259-279
สรวาสติวาท (Sarvāstivāda)	五百比丘結集三藏法品第一. T23.445c8-450a26	七百比丘集滅惡法品第二. T23.450a27-456b8
มูลสรวาสติวาท (Mūlasarvāstivāda)	卷第四十. T24.407c24-408b25	卷第四十. T24.408b26-414b11
นิกายธรรมคุปตกะ (Dharmaguptaka)	集法毘尼五百人. T22.966a12-968c17	七百集法毘尼. T22.968c18-971c3
นิกายมหาสังฆิกะ (Mahāsāsaka)	五百集法. T22.190b10-192a25	七百集法. T22.192a26-194b21
นิกายมหาสังฆิกะ (Mahāsāṃghika)	五百比丘集法藏者. T22.489c26-493a19	七百集法藏者. T22.493a21-493c26

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการยอมรับทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 อยู่ในนิกายอื่น ๆ
อีก เช่น นิกายสามมุตติยะมีการทำสังคายนา 5 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ 1 หลังพุทธปรินิพพาน 2 เดือน โดยพระอรหันต์ 500 รูป

ครั้งที่ 2 พ.ศ. 100 โดยพระอรหันต์ 700 รูป

ครั้งที่ 3 พ.ศ. 400 โดยวาทสีปุตระ

ครั้งที่ 4 พ.ศ. 700 โดยสัมมตะ (สัมมิตตะ)

ครั้งที่ 5 พ.ศ. 800 โดยภูติกะและพุทธมิตรระ⁵⁹

59 เมธี พัทธกัษีระธรรม และคณะ, “พระสูตรที่นิกายวาทสีปุตริยะะไม่ยอมรับว่า

จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เห็นว่านิกายต่าง ๆ รวมถึงนิกายมหาสังฆิกะนั้นต่างยอมรับพระธรรมวินัยที่ถูกสังคายนาขึ้นเมื่อครั้งที่ 1-2 ไม่เช่นนั้นคงไม่บันทึกเหตุการณ์เหล่านี้ไว้ในคัมภีร์ของนิกายตนเอง นั่นแสดงให้เห็นว่าถ้าคำว่า เถรวาท หมายถึง วาทของพระเถระ (ผู้เป็นอรหันต์ 500, 700 รูป) ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 เสียแล้ว ทุก ๆ นิกายต่างนับว่าเป็นเถรวาทได้ทั้งสิ้น

พิจารณาความหมายของคำว่า เถรวาท จากหลักฐานในคัมภีร์ศาริปุตระปริปถจฉา (*Sariputrapariprcchā*)⁶⁰ ซึ่งเป็นคัมภีร์ของนิกายมหาสังฆิกะ บันทึกเรื่องการแตกนิกายไว้ว่า เกิดจากมีพระภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เพิ่มเติมและขยายความพระวินัยจนสงฆ์แตกเป็น 2 กลุ่ม กษัตริย์จึงให้จับสลาก กลุ่มที่เห็นด้วยกับพระวินัยใหม่นี้มีประมาณ 1,000 รูป ส่วนกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยมีประมาณ 10,000 รูป กษัตริย์เห็นว่าสงฆ์ทั้ง 2 กลุ่มไม่ควรอยู่ร่วมกัน ด้วยสงฆ์กลุ่มที่ถือพระวินัยบัญญัติดั้งเดิมเป็นสงฆ์กลุ่มใหญ่จึงควรเรียกว่า “มหาสังฆิกะ” ส่วนสงฆ์กลุ่มที่ถือพระวินัยที่เรียบเรียงและเพิ่มเติมใหม่มีจำนวนน้อยแต่ทั้งหมดเป็นพระเถระจึงควรเรียกว่า “สถวีระ (บาลี: เถรวาท)” จากข้อความนี้ทำให้เราทราบว่า คำว่า เถรวาท ยังหมายถึง วาทะ (นิกาย) ของพระเถระ (ที่ต้องการเพิ่มเติมพระวินัย) ได้อีกด้วย⁶¹

เป็นพระพุทธพจน์: ศึกษาในคัมภีร์อภิธรรมโกศกษายะและกถาวัตถุ,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม, 2562): 163.

⁶⁰ T24.899c-903a

⁶¹ เนื่องจากในคัมภีร์ศาริปุตระปริปถจฉาไม่มีบันทึกว่า “พระวินัยที่คณะสงฆ์กลุ่มสถวีระต้องการเพิ่มเข้ามาคืออะไร?” ประเด็นปัญหานี้สามารถพิจารณาได้หลายกรณี เช่น

1) พิจารณาจากจำนวนข้อพระปาฏิโมกข์ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน จะพบว่าพระปาฏิโมกข์ของนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะมีส่วนที่แตกต่างกัน คือ เสขียวัตร จำนวน 8-9 ข้อ (นิกายเถรวาทมี 75 ข้อ นิกายมหาสังฆิกะมี 66-67 ข้อ ดูในตารางที่ 3 ถัดไป) แต่ด้วยความแตกต่างของเสขียวัตรจำนวนเท่านี้เพียงพอที่จะทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายหรือไม่

2) เมื่อดูจากคัมภีร์พระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะที่เหลือสืบทอดถึงปัจจุบันพบว่าเนื้อหาในส่วนสุดตวิกังค์ (วินัยสงฆ์ 227 ข้อ) และชั้นธกะ สอดคล้องกับของเถรวาท

พิจารณาการทำสังคายนาของนิกายมหาสังฆิกะ นอกจากจะมีบันทึกใน คัมภีร์ที่ปวงค์แล้วยังมีปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเสวียนจั้งหรือ พระถังซำจั๋งด้วยว่า “ณ สถูปที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ เวลานั้นสงฆ์ที่ไม่ได้เข้าร่วม สังคายนามาชุมนุมและร่วมกันทำสังคายนาแบ่งเป็น พระสูตรตันตปิฎก พระวินัย ปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระสังยุตต์ปิฎก⁶²และหมวดธารณี รวมเป็นปัญจปิฎก การสังคายนาครั้งนี้เรียกว่า ฝ่ายมหาสังฆิกะ”⁶³ เมื่อพิจารณาแล้วการสังคายนาของ นิกายมหาสังฆิกะที่ปรากฏในที่ปวงค์และในบันทึกของพระถังซำจั๋งน่าจะเป็น เหตุการณ์เดียวกัน แต่สิ่งที่ยังคงเป็นปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์อินเดีย คือ เรื่องเวลาที่ไม่ตรงกัน แต่ถ้าตัดเรื่องเวลาซึ่งเอาแน่เอานอนไม่ได้ออกไป คง ยึดเอาแต่ลำดับเหตุการณ์ การสังคายนาครั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเกิดขึ้น หลังจากทำสังคายนาครั้งที่ 2 ไปแล้ว โดยเป็นการสังคายนาย่อยในนิกายตนเอง เหมือนอย่างตติยสังคายนาของนิกายเถรวาท หรือการสังคายนาที่เมืองชลันธร ของนิกายสรวาสตีวาท หรือการสังคายนาครั้งที่ 3-5 ของนิกายสามมัตถิยะ

พิจารณาหลักฐานในคัมภีร์ที่ปวงค์ ช่วงการทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีการ บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ เอาไว้มากมาย ได้แก่ การทำสังคายนาครั้งที่ 2 พวกภิกษุ

เกือบทั้งหมด ต่างกันที่คัมภีร์ปริวาร วินัยสงฆ์ที่ทางนิกายมหาสังฆิกะกล่าวอ้างทางเถรวาท เพิ่มเติมเข้ามาในพระวินัยปิฎกอาจจะหมายถึงคัมภีร์ปริวารนี้ก็ได้ แต่คัมภีร์ปริวารเป็น คัมภีร์ถาม-ตอบเพื่อทบทวนพระวินัย มิใช่เป็นข้อบัญญัติพระวินัยที่กำหนดให้สงฆ์ปฏิบัติตาม คัมภีร์ประเภทนี้จะเห็นเหตุเพียงพอที่จะทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายหรือไม่

สำหรับประเด็นปัญหาเรื่องพระวินัยที่คณะสงฆ์กลุ่มสเถวีระต้องการเพิ่มเข้ามาจน ทำให้คณะสงฆ์แตกนิกายคืออะไร เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาวิจัยต่อไป

⁶² พระภิกษุสุยลิลลูกศิษย์ของพระถังซำจั๋งใช้คำว่า “ปริกรณก” (พระภิกษุสุยลิล, *ประวัติพระถังซำจั๋ง*, แปลโดย เคงเหลียง สีบุญเรือง, พิมพ์เป็นที่ระลึกในการฉาบปกฉพ นายคงเหลียง สีบุญเรือง ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2484 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์ไทย จำกัด, 2484), 169.)

⁶³ พระภิกษุเสวียนจั้ง, *ถังซำจั๋ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของ มหาราชวงศ์ถัง*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชิว ซูหลุน (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549), 377.

วิชชูปุตรประมาณ 10,000 รูปแยกตัวออกไปทำมหาสังคีติ ทำลายอรรณและธรรมในพระวินัยและนิกายทั้ง 5 เกิดการแตกนิกายเป็น 18+6 นิกาย⁶⁴ การไม่ยอมรับคัมภีร์ปริวาร พระอภิธรรม 6 คัมภีร์ ปฏิสัมภีทา นิทเทส ชาดกบางส่วน เป็นต้น ปัญหาของการบันทึกประวัติศาสตร์ในคัมภีร์ที่ปวงศอย่างหนึ่ง คือ การไม่ระบุช่วงเวลาของเหตุการณ์ต่าง ๆ กำกับไว้ ซึ่งเป็นปัญหาปกติของการศึกษาประวัติศาสตร์อินเดีย นั่นทำให้อาจเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน เมื่อนำหลักฐานจากแหล่งอื่น ๆ มาพิจารณาเปรียบเทียบร่วมกันจึงทำให้หลักฐานดูขัดแย้งกันและเหตุการณ์ดูไม่สอดคล้องกัน แต่หากเรานำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มาใส่สมมุติฐานเรื่องลำดับเวลาเข้าไปก็อาจทำให้หลักฐานต่าง ๆ ขัดแย้งน้อยลงและเหตุการณ์ต่าง ๆ ดูเข้ารูปเข้ารอยมากขึ้น ดังนี้⁶⁵

1) การทำสังคายนาครั้งที่ 2 มีสาเหตุจากวัตถุ 10 ประการ หลังจากทำสังคายนาแล้วอิทธิพลสงฆ์ยังคงด้วยดี คณะสงฆ์ยังคงเป็นหนึ่งเดียวกัน

2) ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ 2 นี้ มีคัมภีร์ที่ถูกยกขึ้นสู่สังคายนาเพิ่มเติมเข้ามาก็จริง แต่คัมภีร์หลักในยุคหฤทัยสังคายนา ยังคงเป็นพระวินัยและพระสูตรเหมือนยุคปฐมสังคายนา เพราะการทำสังคายนาครั้งที่ 2 เน้นการชำระวัตถุ 10 ประการ ไม่ได้เน้นการเรียบเรียงรวบรวมพระธรรมวินัยเหมือนการสังคายนาครั้งที่ 1

3) คณะสงฆ์เกิดความขัดแย้งเรื่องพระธรรมวินัย⁶⁶ สงฆ์จึงแตกเป็นสอง

⁶⁴ “ต่อมามีนิกายเกิดขึ้นอีก 6 นิกาย คือ นิกายเหมวิตกะ นิกายราชคิลิกะ นิกายสิทธัตถะ นิกายบุพพเสลิกะ นิกายอปรเสลิกะ นิกายราชคิริกะ” (พระคัมภีร์ที่ปวงศ: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป, 29.)

⁶⁵ นี่เป็นเพียงสมมุติฐานเพื่อให้หลักฐานต่าง ๆ เข้ากันได้ดีขึ้นและทำให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ดูมีเหตุผลขึ้นเท่านั้น ยังมีข้อสรุปทางวิชาการใด ๆ ทั้งสิ้น

⁶⁶ สาเหตุการแตกนิกายยังคงเป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่ยังหาข้อสรุปชัดเจนไม่ได้: **ทีปวงศ**) ขัดแย้งเรื่องพระวินัย – วัตถุ 10 ประการ, **ศาริปุตรปริปถจฉา**) ขัดแย้งเรื่องพระวินัย – มีกลุ่มพระเถระที่ต้องการเพิ่มเติมพระวินัย, **สมยเภทปรจนจักร**) ขัดแย้งเรื่องหลักธรรม – มติธรรม 5 ประการของพระมหาเทวะ

นิกาย 1) สงฆ์กลุ่มน้อยแต่เป็นพระเถระ เรียกว่า “เถรวาท” (สันสกฤต: สถวีระ)

2) สงฆ์กลุ่มใหญ่ เรียกว่า “มหาสังฆิกะ” (สันสกฤต: มหาสงฆิกะ)

4) คณะสงฆ์แต่ละนิกายได้ยึดถือคัมภีร์ที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1–2 (พระวินัยและพระสูตร) เป็นหลัก พร้อมทั้งเพิ่มเนื้อหาอื่น ๆ เข้าไปในคัมภีร์ประจำนิกายตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เห็นชัดเจน คือ คัมภีร์อภิธรรมของนิกายเถรวาท

5) แต่ละนิกายมีการทำสังคายนาย่อยเพื่อชำระคัมภีร์ภายในนิกายตนเอง เช่น นิกายเถรวาททำการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่เมืองปาฏลีบุตร ในขณะที่นิกายมหาสังฆิกะก็ได้ทำ มหาสังคีติ เช่นกัน หรือนิกายสามมุตติยะมีการทำสังคายนาย่อยภายในนิกายตนเองรวม 5 ครั้ง ดังที่ได้ยกมาแสดงแล้ว เป็นต้น

6) แต่ละนิกายต่างไม่ยอมรับเนื้อหาในคัมภีร์ที่เพิ่มเติมกันเข้ามาเองของแต่ละนิกาย ที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ คัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกายมีความแตกต่างกันมาก บางนิกายไม่มีคัมภีร์อภิธรรมเสียด้วยซ้ำ ดังนั้นมหาสังฆิกะจึงไม่ยอมรับคัมภีร์ปริวาร พระอภิธรรม 6 คัมภีร์ ปฎิสัมภิตา นิทเทส ชาดกบางส่วนของนิกายเถรวาท

7) เมื่อรจนาคัมภีร์ที่ปวงศัขึ้นมาจึงกำหนดความหมายของคำว่า “เถรวาท” เสียใหม่ เพื่อใช้เรียกนิกายตนเอง และสร้างคำว่า “อจารียวาท” ขึ้นมาเพื่อใช้เรียกนิกายอื่น ๆ

จะเห็นได้ว่า แต่ละนิกายต่างอ้างว่าคำสอนในนิกายตนเองต่างสืบทอดมาจากพระพุทธพจน์หรือพระธรรมวินัยสมัยสังคายนาครั้งที่ 1–2 โดยตรงทั้งสิ้น ต่างกันตรงคำสอนยุคหลังที่เพิ่มเข้ามากันเองของแต่ละนิกายซึ่งตีความเหมือนกันบ้างไม่เหมือนกันบ้าง การที่จะกำหนดถือเอาแต่เพียงความคิดของนิกายตนเองเป็นหลัก แล้วตัดสินว่าคำสอนในนิกายตนเท่านั้นที่เป็นเถรวาท (คล้ายตามมติของพระอรหันต์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 1–2) ส่วนคำสอนในนิกายอื่นที่ตีความไม่เหมือนตนเป็นอจารียวาท คงไม่เป็นธรรมกับนิกายอื่นนัก

3.2 นิกายมหาสังฆิกะและมหายานไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน

มุมมองของเถรวาทต่อมหาสังฆิกะว่าไม่เคร่งครัดพระวินัยได้รับอิทธิพลจากที่ปวงศ์ว่า “ภิกษุวัชชีบุตรละเมิดวัตร 10 ประการ เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 2 แล้ว ภิกษุชาววัชชีบุตรไม่เห็นด้วยจึงแยกตัวออกไปทำสังคายนาของตนเอง เรียกว่า มหาสังคีติ และเรียกตนเองว่านิกายมหาสังฆิกะ”⁶⁷ จากนั้นไปจะทำการพิจารณาประเด็นนี้จากหลักฐานต่าง ๆ

ปัจจุบันพระวินัยปิฎกของหินยานนิกายต่าง ๆ ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมี 6 ฉบับ ได้แก่ นิกายเถรวาท นิกายธรรมคุปต์ นิกายมหิงสาสะกะ นิกายสัพพัต-ถิกวาท นิกายมูลสัพพัตถิกวาท นิกายมหาสังฆิกะ นอกจากนี้ยังมีปาฏิโมกข์ของนิกายต่าง ๆ ที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันอีก 10 กว่าฉบับ⁶⁸ ดังนั้นถ้ายกหลักฐานในที่ปวงศ์เป็นเหตุแล้ว ผลที่น่าจะเกิดขึ้น คือ วินัยของนิกายมหาสังฆิกะในส่วนของวัตร 10 ประการย่อมต้องมีความแตกต่างจากคัมภีร์บาลีของนิกายเถรวาทแน่นอน แต่เมื่อนำวินัยของมหาสังฆิกะมาศึกษาเปรียบเทียบแล้วปรากฏว่าวินัยในส่วนของวัตร 10 ประการกลับมีความใกล้เคียงกันมาก โดยเฉพาะในประเด็นสำคัญเรื่องการรับเงินทอง ทั้ง 2 นิกายต่างก็มีความเห็นเหมือนกัน คือ ปฏิเสธการรับเงินทอง แต่หากรับมาแล้วต้องสละเสีย มีบันทึกในคัมภีร์ศาริปุตรปริปถจฉาของนิกายมหาสังฆิกะว่า

พระพุทธเจ้าตรัส[ตอบพระสารีบุตร]ว่า: “เนื่องจาก[ภิกษุนั้น] ละเมิดข้อวัตร เมื่อรับอาหาร ไข่แต่ตาเหลือบมองโดยไม่ใช้มือรับ เหล่านักบวชเดียรฉัตรยังรู้จักการรับ[ที่สมควร] ไฉนเล่าสาวกของ

⁶⁷ พระคัมภีร์ที่ปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป, 25-29.

⁶⁸ ดูเพิ่มเติมใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, “สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด,” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม – ธันวาคม 2558): 13-54.

เรากลับไม่รู้จักริธีรับอาหาร? มีใช่เฉพาะแต่เพียงอาหาร แม้สิ่งอื่น
ทั้งหลายก็จะต้องรับ[โดยวิธีที่สมควร] เว้นไว้แต่รัตนะของมีค่าและ
สตรี ทั้งนี้หากเป็นภิกษุที่ทำวินัยกรรม [ทานบติ]ก็ยังสามารถถวาย
ผ้าอันสวมใส่อยู่ที่กายให้ได้ แต่หากเขาถวายวัตถุทำด้วยทองคำ ก็
จะต้องนำไปสละให้แก่ผู้อื่น”⁶⁹

นัตเทียร์และพรีบิช (Nattier and Prebish) ได้ทำการเปรียบเทียบเรื่อง
วัตถุ 10 ประการจากคัมภีร์วินัยของ 2 นิกาย สรุปเป็นตารางดังนี้⁷⁰

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบวัตถุ 10 ประการในพระวินัย
ของนิกายเถรวาทและนิกายมหาสังฆิกะ

วัตถุ 10 ประการ	เถรวาท	มหาสังฆิกะ
1. สิงคิโลณกบโป เก็บเกลือไว้ในแขนงฉัน	ปาจิตตีย์ 38 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 37 เป็นอาบัติ
2. ทวงคุลกบโป ฉันอาหารในเวลาบ่ายล่วง 2 องคุลี	ปาจิตตีย์ 37 เป็นอาบัติ	ปาจิตติกะ 36 เป็นอาบัติ

⁶⁹ 佛言：以破壞威儀，行食之時，但以眼視，不以手受。外道梵志尚知受取，況我弟子而不受食？何況於食，一切諸物不得不受，唯除生寶及施女人。若作法者，猶應授與體上之衣。若貯金器，受則判施。(T24.901a14–901a19)

หมายเหตุ: อักษร 判 (Pàn แปลว่า พิพากษา) ในฉบับหมิง【明】ใช้เป็น 別 (Bié แปลว่า อื่น) ซึ่งมีความหมายสอดคล้องกับบริบทมากกว่า (แปลและให้ข้อสังเกตโดย ดร.ชาคริต แผลมม่วง)

⁷⁰ ดูเพิ่มเติมใน Janice J. Nattier, and Charles S. Prebish, “Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism,” *History of Religions*, 16, no. 3, (February 1977): 242–244.

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบวัตถุ 10 ประการในพระวินัย
ของนิกายเถรวาทและนิกายมหาสังฆิกะ (ต่อ)

วัตถุ 10 ประการ	เถรวาท	มหาสังฆิกะ
3. คามนุตรกบฺโป เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็นเดน	ปาจิตตีย์ 35 เป็นอาบัติ	ปาจัตติกะ 33 เป็นอาบัติ
4. อวาสกบฺโป* อวาสมีสีมาเดียวกันทำอุโบสถแยกกัน	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
5. อนุมติกบฺโป* เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำ ก่อนได้ ภิกษุมาที่หลังจึงบอกขออนุมัติ	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
6. อาจิณฺณกบฺโป* การประพฤติตามอย่างที่อยู่ชฎาย์และ อาจารย์ประพฤติมาแล้ว	เป็นอาบัติ	เป็นอาบัติ
7. อมถิตกบฺโป ฉันนมสดที่เปรแล้วแต่ยังไม่เป็นนมส้ม	ปาจิตตีย์ 37, 39 เป็นอาบัติ	ปาจัตติกะ 36, 39 เป็นอาบัติ
8. ชโลคิปาตุ ดื่มสุร่า่อน	ปาจิตตีย์ 51 เป็นอาบัติ	ปาจัตติกะ 76 เป็นอาบัติ
9. อทสํกํ นิสีหนํ ใช้ผ้านีสีหนะไม่มีชาย	ปาจิตตีย์ 89 นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ 15 เป็นอาบัติ	ปาจัตติกะ 86 นิสสัคคิกะปาจัตติกะ 15 เป็นอาบัติ
10. ชาตฺรุปรชตํ รับทองและเงิน	นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ 18 เป็นอาบัติ	นิสสัคคิกะปาจัตติกะ 18 เป็นอาบัติ

* ข้อ 4-5-6 ไม่ใช่สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ แต่ในประเด็นนี้ของนิกาย
เถรวาทมีอยู่ในคัมภีร์ชั้นธกะ ส่วนนิกายมหาสังฆิกะมีอยู่ในคัมภีร์ฉบับแปลจีน
ชื่อภิกษุปรกัรณกะ (*bhiksuprakirṇaka*)

นอกจากนี้เมื่อเรานำสิกขาบทส่วนภิกขุปาฏิโมกข์ของแต่ละนิกายมาเปรียบเทียบกันจะพบว่ามีความใกล้เคียงกันมากเช่นกัน ต่างกันที่สิกขาบทหมวดเสขียวัตรมีจำนวนข้อต่างกันและวินัยหมวดปาจิตตีย์มีจำนวนข้อต่างกัน 1-2 ข้อ นอกนั้นมีจำนวนข้อเท่ากันหมด ดังตาราง

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบพระปาฏิโมกข์ของพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ⁷¹

นิกาย	ปา.	สัง.	อนิ.	นิส.	ปาจิ.	ปาฏิ.	เส.	อธิ.	รวม
เถรวาท (บาลี)	4	13	2	30	92	4	75	7	227
มหาสังฆิกะ (จีน)	4	13	2	30	92	4	66	7	218
มหาสังฆิกะ (สันสกฤต)	4	13	2	30	92	4	67	7	219
กาศยปิยะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	96	7	246
ธรรมคุปตกะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	100	7	250
มहीศาสกะ (จีน)	4	13	2	30	90	4	100	7	250
มูลสรวาสติวาทีน (จีน)	4	13	2	30	90	4	98	7	248
มูลสรวาสติวาทีน (ทิเบต)	4	13	2	30	90	4	108	7	258
มูลสรวาสติวาทีน (สันสกฤต)	4	13	2	30	90	4	108	7	258
สรวาสติวาทีน (จีน)	4	13	2	30	90	4	113	7	263
สรวาสติวาทีน (สันสกฤต)	4	13	2	30	90	4	113	7	236
มหายุคูปตติ	4	13	2	30	90	4	105	7	255

⁷¹ ดูเพิ่มเติมใน Ibid., 268.

การที่เนื้อหาของวินัยในส่วนของวัตถุ 10 ประการของทั้ง 2 นิกายมีความคล้ายคลึงกันมากรวมถึงสิกขาบทส่วนของภิกษุปาฏิโมกข์ของแต่ละนิกายก็มีความเหมือนกันจนสามารถนำมาเทียบเคียงกันได้แบบข้อต่อข้อ นี้มีความสอดคล้องกับสันนิษฐานที่ว่า ทุกนิกายต่างยอมรับพระธรรมวินัยที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ 1-2 เหมือนกัน และสอดคล้องกับหลักฐานในสาริปุตระปริยจนาจาที่ว่า การแตกนิกายครั้งแรกเกิดจากการที่มีพระเถระกลุ่มหนึ่งต้องการเพิ่มเติมวินัย มากกว่าหลักฐานในทีปวงศ์ที่ว่า คณะสงฆ์นิกายมหาสังฆกะไม่ยอมรับวินัจฉัยของกลุ่มพระเถระผู้ทำสังคายนาครั้งที่ 2

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานอื่นเพิ่มเติมพบว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายในอดีตสามารถอยู่ร่วมกันได้ เช่น ในบันทึกของหลวงจีนฟาเทียน (≈พ.ศ. 943) ที่อินเดียพบเห็นหมู่สงฆ์หลากหลายทั้งหินยานและมหายาน มีความว่า “ประเทศอยู่เถียน...ภิกษุสงฆ์มีจำนวน 10,000 โดยมากเป็นลัทธิมหายาน และกระทำภักตกิจร่วมกันหมดๆ ... ณ โคมาศีสังฆาราม เป็นวิหารมหายานฯ อารามนี้มีสงฆ์ 3,000 เศษฯ ฉันทเพลร่วมกันฯ ภิกษุสงฆ์เวลาเข้าหอนัน มีมรรยาทงดงาม นั่งตามลำดับอาวุโส อิริยาบถสงบเสงี่ยม ไม่มีเสียงบาตรภาชนะกระทบกันฯ ผู้บริสุทธ์กินเพื่อประโยชน์ ต่างไม่ออกเสียงเรียกขาน หากใช้มือชี้เป็นสัญญาณฯ”⁷²

ในบันทึกของพระถังซำจั๋ง (≈พ.ศ. 1173) มีความว่า “เวลานั้น ในหมู่สงฆ์ที่มาชุมนุมที่ศึกษาในฝ่ายมหายานมีพระวิสุทธ์กับพระชินพันธ์ ฝ่ายคณะสรวาสติวาทมีพระสุคตมิตรกับพระวสุมิตร ฝ่ายคณะมหาสังฆิกะมีพระสุรยเทพกับพระชินตราด ในประเทศนี้นิยมการศึกษากันมาตั้งแต่เดิมและสงฆ์เหล่านี้ก็เคร่งครัดในพระศาสนา ทั้งมีความรู้ความเห็นกว้างขวาง”⁷³

⁷² พระภิกษุฟาเทียน, *อุตตมสงฆ์ ฟาเทียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957*, 5-6.

⁷³ พระภิกษุฮุยถิบ, *ประวัติพระถังซำจั๋ง*, 115.

ในบันทึกของพระฮุ่ยโจ (~พ.ศ. 1266) ความว่า “สวนป่ามฤคทายวันนี่ ... ตั้งอยู่ในเขตแคว้นมคธ คณะสงฆ์ที่นี้ศึกษาทั้งนิกายมหายานและหินยานควบคู่กัน”⁷⁴ “... พระราชา อำมาตย์ ประชาชนทั่วไป ต่างนับถือพระรัตนตรัย ที่นี้มีสังฆาราม และพระสงฆ์จำนวนมาก ทั้งมหายานและหินยานได้รับการนับถือควบคู่กันไป”⁷⁵

หลักฐานทำนองนี้มีพบเห็นหลายที่ในบันทึกของนักเดินทางผู้แสวงบุญทั้งหลาย และถึงแม้หลักฐานเหล่านี้จะอยู่ในยุคหลัง (~พ.ศ. 900–1200) ก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่าในช่วงมหายานยุคต้น (~พ.ศ. 300–700) น่าจะมีแนวโน้มไปในทางที่คณะสงฆ์แต่ละนิกายจะมีศีลและข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดใกล้เคียงกัน มิเช่นนั้นคงไม่สามารถอยู่ร่วมกันมาได้จนถึงปัจจุบัน (ณ ช่วงเวลาที่ได้รับการจดบันทึก)

นอกจากนี้หลักฐานจากบันทึกบางแห่งยังสื่อไปถึงคัมภีร์วินัยของมหาสังฆิกะว่ามีความสมบูรณ์ที่สุด เช่น ในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนว่า “เมื่ออยู่ที่สังฆารามมหายาน ได้หนังสือวินัยหมวดแรกชื่อ มหาสังคิติ เป็นวินัยภิกษุสงฆ์ ครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ๆ เป็นบัญญัติฉบับแรก ให้มหาสงฆ์ปฏิบัติ สำหรับอาศรมบพพระเชตวันฯ นอกจากนี้อีก 17 หมวด ทุก ๆ หมวดมีมติอาจารย์ปณอยู่ หลักปฏิบัติส่วนใหญ่ไม่ต่างฯ แต่ข้อปฏิบัติส่วนย่อยผิดกัน บ้างผ่อนผัน บ้างเคร่งครัดฯ เป็นฉบับที่ได้มานับว่าสมบูรณ์ที่สุดและมีอัตราธิบายพร้อมฯ”⁷⁶ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักวิชาการหลายท่านที่แสดงความคิดเห็นว่าคัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะมีความเก่าแก่และสมบูรณ์ที่สุด เช่น นัตเทียร์และพริบิสฮ์ให้ความเห็นว่า “ปัจจุบันได้รับการยอมรับจากนักวิชาการหลายคน เช่น Bureau, Pachow, Hofinger, Frauwallner และ Roth ว่าคัมภีร์วินัยของนิกายมหาสังฆิกะ

⁷⁴ พระภิกษุฮุ่ยโจ, *อินเดีย พ.ศ. 1266*, แปลโดย พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ (กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2562), 31.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 44, 47, 49, 54, 57, 63, 74, 87.

⁷⁶ พระภิกษุฟาเหียน, *อุตตมสงฆ์ ฟาเหียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนาในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957*, 103–104.

มีแนวโน้มสูงที่จะเป็นคัมภีร์ที่มีความเก่าแก่ที่สุด”⁷⁷

จากหลักฐานที่กล่าวมาทำให้เห็นภาพของวินัยของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายในสมัยมหายานยุคต้น ไม่ว่าจะด้านประวัติศาสตร์ก็ดี ด้านข้อวัตรปฏิบัติ ความเป็นอยู่ก็ดี ด้านคัมภีร์ก็ดี ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์นิกายเถรวาทเคร่งครัดวินัยกว่าคณะสงฆ์นิกายอื่นหรือนิกายอื่นย่อหย่อนพระวินัยกว่านิกายเถรวาทอย่างมีนัยยะสำคัญเลย ในทางตรงกันข้ามกลับให้ภาพของพระภิกษุสงฆ์แต่ละนิกายมีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดใกล้เคียงกัน ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าความเคร่งครัดหรือย่อหย่อนพระวินัยเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของนิกายใดนิกายหนึ่ง

3.3 มหาสังฆิกะและมหายานเป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหญ่เหมือนกัน

หลักฐานเรื่องจำนวนคณะสงฆ์นิกายมหาสังฆิกะในที่ปวงค์และในศาริปุตระ-ปจฉาให้ข้อมูลตรงกันว่ามีประมาณ 10,000 รูป เพราะฉะนั้นข้อมูลนี้จึงถือว่ามีน้ำหนักแน่นหนาเชื่อถือ และเพราะเป็นคณะสงฆ์ที่มีจำนวนมากนี้เองจึงได้ชื่อว่ามหาสังฆิกะ ในขณะที่คำว่า มหายน ไม่ได้ชื่อนี้มาเพราะจำนวนของคณะสงฆ์ แต่ได้ชื่อนี้มาเพราะแนวคิดของการบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ ในช่วงมหายานยุคต้นที่อาจสันนิษฐานได้ว่ายังเป็นแนวคิดพระโพธิสัตว์ที่แทรกไปกับคณะสงฆ์หินยานนิกายต่าง ๆ นั้นยังไม่มีหลักฐานที่แสดงอย่างชัดเจนว่าคณะสงฆ์มหายาน

⁷⁷ Janice J. Nattier, and Charles S. Prebish, “Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism”: 245. อ้างถึง André Bareau, “La Construction et le culte des stūpa d’après les Vinayapitaka,” *Bulletin de l’Ecole Française d’Extrême-Orient*, 50, no. 2, (1962): 273.; Pachow, “A Comparative Study of the Pratimoksa,” *Sino-Indian Studies*, 4, no. 2, (1951): 61-62.; Hofinger, *Etude sur le concile de Vaigald* (Louvain: Bureaux du Museon, 1946), 237; Erich Frauwallner, *The Earliest Vinaya and the Beginnings of Buddhist Literature* (Rome: Instituto per il Medio ed Estremo Oriente, 1956), 61; Roth, p.vii, where Roth refers to Fa-hien’s claim that the Mahāsāṃghika Vinaya is the original.

มีจำนวนอย่างน้อยเท่าใด ถึงแม้เมื่อมหายานได้แตกนิกายย่อยออกมาเป็นนิกาย
มารยมิคและนิกายโยคจารแล้ว นับว่าเป็นยุครุ่งเรืองของมหายานและสามารถ
เรียกว่านิกายมหายานได้อย่างเต็มปาก คณะสงฆ์ในยุคนี้ก็ยังประกอบด้วยสำนัก
อภิปรัชญาใหญ่ 4 สำนักได้แก่ 1) ไวภาซิกะ (สัพพัตติกวาท) 2) เสตรานติกะ
(สุตตวาท) 3) มารยมิคะ 4) โยคจาร คือ มีทั้งนิกายฝ่ายหินยานและฝ่ายมหายาน
ควบคู่กันไป มิได้ส่อให้เห็นว่า พระภิกษุมหายานมีจำนวนมากกว่าหินยานแต่
อย่างไรใด แต่หากพิจารณาถึงเหตุผลที่ทำให้มหายานได้รับความนิยมขึ้นมา อาจ
เป็นเพราะคำสอนของมหายานยุคต้นเป็นแนวคิดเชิงมนุษยนิยม ในขณะที่คำสอน
ของเหล่านิกายหินยานมักจะเป็นแนวคิดเชิงเหตุผลนิยมหรือเชิงอภิปรัชญา ซึ่ง
ยากที่คนทั่วไปจะทำความเข้าใจได้ จึงทำให้อาจได้รับความนิยมน้อยกว่า นี่จึง
เป็นเหตุผลที่ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า คณะสงฆ์มหายานยุคต้นมีจำนวนมากกว่า
คณะสงฆ์นิกายหินยาน สำหรับความคิดที่ว่ามหายานเกิดจากมหาสังฆิกะเพราะ
เป็นคณะสงฆ์กลุ่มใหญ่เหมือนกัน หรือเพราะมีคำว่า “มหา” นำหน้าเหมือนกัน
อาจนับได้ว่า มีน้ำหนักอ่อนที่สุด

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายมหา
สังฆิกะและมหายานยุคต้น ในแง่ความเป็นอาจริยวาทและความไม่เคร่งครัดพระ
วินัยแล้วพบว่า ไม่ได้มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญเลย การมองว่านิกาย
มหาสังฆิกะและมหายานเป็นอาจริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยอาจเกิดมาจาก
2 ประเด็น คือ 1) อิทธิพลของคัมภีร์ที่ปวงศที่กล่าวถึงนิกายมหาสังฆิกะว่าเป็น
อาจริยวาทและไม่เคร่งครัดพระวินัย 2) ภาพจำในปัจจุบันของคณะสงฆ์นิกาย
มหายานที่บางนิกายมีครอบครัวได้ ประกอบอาชีพได้ รับประทานผักได้ เป็นต้น
ชาฎณรงค์ บุญหนุน ให้ความเห็นว่า “ภาพลักษณ์เกี่ยวกับความสูงส่งของนิกาย
เถรวาทเหนือนิกายอื่น ๆ นั้นอาจกลายเป็นเพียงมายาคติ ความเข้าใจใหม่ที่เป็น
ไปได้ คือ ไม่มีข้อแตกต่างระหว่างพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่แยกตัวกันออกไป
ในประวัติศาสตร์ยุคต้นของพุทธศาสนา”⁷⁸

⁷⁸ ชาฎณรงค์ บุญหนุน, “การถอดรื้อประวัติศาสตร์การแตกนิกายของพุทธศาสนา

4. บทสรุป

1) แนวคิดความหายานมีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ มาจากสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ 1) ความสอดคล้องกันของแนวคิดเรื่องคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าและเรื่องพระโพธิสัตว์ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์มหายานยุคต้นและคัมภีร์นิกายมหาสังฆิกะ

ในช่วงมหายานยุคต้นไม่มีปรากฏการณ์ของความเป็นนิกายเลย เราไม่สามารถหาสาเหตุที่ชัดเจนของการเกิดนิกายมหายานได้ ไม่ว่าจะป็นสาเหตุหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดนิกาย ไม่มีอาจารย์เจ้านิกาย ไม่มีคัมภีร์หรือคำสอนที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ฯลฯ แต่มหายานพัฒนาเป็นนิกายอย่างชัดเจนเมื่อเกิดนิกายมาธยมิก โดยท่านนาคารชุนเมื่อประมาณ พ.ศ. 700 โดยในมหายานยุคต้น มีเพียงแนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าและแนวคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์เท่านั้น ซึ่งเป็นแนวคิดแบบมนุษยนิยมที่มีปรากฏแรกในคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่มหายานยุคพุทธกาลไม่ใช่แนวคิดทางอภิปรัชญา จึงอาจทำให้แนวคิดของมหายานยุคต้นสามารถสอดแทรกเข้าไปอยู่กับทุก ๆ นิกายได้ คือ ภิกษุสงฆ์สาวกของแต่ละนิกายก็สามารถตั้งความปรารถนาที่จะบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตได้โดยไม่กระทบกับข้อวัตรปฏิบัติหรือแนวคิดด้านอภิปรัชญาของนิกายตนเอง จึงไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนนิกาย

จากการศึกษาในปัจจุบันพบว่า มหายานไม่ได้เกิดจากสาเหตุเดียวหรือแหล่งเดียวหรือนิกายเดียว แต่มหายานยุคต้นมีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาดั้งเดิมในหลาย ๆ มิติ เช่น ประเด็นเรื่องพระสฤป ประเด็นเรื่องสถานที่อยู่ของพระโพธิสัตว์มหายาน ประเด็นเรื่องคัมภีร์มหายาน ประเด็นเรื่องคำสอนที่เป็นพระพุทธพจน์และไม่ใช้พระพุทธพจน์ ประเด็นเรื่องเอกสารหลักฐานที่เกิดในยุคมหายานยุคต้น ประเด็นเรื่องวิภังขาทและสรวาสตีวาทีในยุคก่อนนอภิธรรม

ยุคแรกและความเข้าใจเกี่ยวกับนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม 2563): 47.

มหาวิภาษา ประเด็นเรื่องชื่อมหายาน เป็นต้น⁷⁹ ดังนั้นการจะศึกษาเรื่องกำเนิดของมหายานให้ครบทุกแง่มุมยังมีประเด็นทางวิชาการที่ต้องศึกษาค้นคว้าอีกมาก

2) แนวคิดว่ามีต้นกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ไม่ใช่เพราะเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนกัน เพราะมหายานยุคต้นก็ดี นิกายมหาสังฆิกะก็ดี พบว่า ไม่ได้มีความเป็นอาจารย์วาทและไม่เคร่งครัดพระวินัยอย่างมีนัยยะสำคัญตามที่นักวิชาการบางส่วนเข้าใจ ที่นักวิชาการพระพุทธศาสนาบางส่วนเข้าใจเช่นนี้อาจเป็นเพราะมุ่งศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์บาลีเพียงอย่างเดียวโดยไม่ได้นำข้อมูลจากคัมภีร์นิกายอื่นมาร่วมศึกษาเปรียบเทียบ

ดังนั้นการศึกษาประเด็นปัญหาทางพระพุทธศาสนาไม่ควรใช้ข้อมูลจากคัมภีร์ของนิกายใดนิกายหนึ่งโดยฝ่ายเดียว เพราะจะเป็นการศึกษาจากมุมมองของนิกายเดียวเรียกว่า ศึกษาแบบอัตตวิสัย แต่ควรศึกษาเปรียบเทียบจากข้อมูลคัมภีร์ทุกแหล่ง จะทำให้ได้ข้อมูลครบถ้วน เห็นมุมมองจากรอบด้าน เรียกว่า ศึกษาแบบภววิสัย แต่การบันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะทางฝั่งอินเดีย มักจะไม่ได้ลงรายละเอียดด้านเวลามากนัก ส่วนเรื่องอื่น ๆ เช่น บุคคล สถานที่ เหตุการณ์ ฯลฯ มีรายละเอียดครบถ้วนดี จึงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์จากเอกสารฝั่งอินเดียมีปัญหาเรื่องลำดับเวลาอยู่มาก มักจะสับสนว่าแต่ละเหตุการณ์เกิดช่วงไหน มีลำดับการเกิดขึ้นอย่างไร ฯลฯ ถ้าศึกษาโดยไม่พิจารณาเรื่องเวลาอย่างละเอียดแล้วมองทุกอย่างเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันหมด อาจทำให้หลักฐานและเหตุการณ์ต่าง ๆ ขัดแย้งไม่สอดคล้องกัน ดังนั้นการศึกษาหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์พึงนำมิติด้านเวลามาร่วมพิจารณาด้วยเสมอ

⁷⁹ ดูเพิ่มเติมใน ซาซากิ ชิซูกะ, “แนวโน้มและพัฒนาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนามหายาน (2)”, 11–18.

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่ม 1, 7, 11, 14, 25, 26, 32, 33. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

พระคัมภีร์ที่ปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2557.

พระคัมภีร์อนาคตวงศ์. แปลโดย ประภาส สุระเสน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สุรวัดน์, 2540.

มหาวิสตุอวทาน เล่ม 1. แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553.

2. หนังสือ

พระภิกษุฟาเทียน. อุตตมสงฆ์ ฟาเทียน บันทึกการเดินทาง สืบพระศาสนา ในประเทศอินเดีย พ.ศ. 942-957. แปลโดย โกษากร ประภาศิริ. กรุงเทพมหานคร: องค์การศาสนาประทีป, 2490.

พระภิกษุเสวียนจั้ง. ถังขำจั้ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของ มหาราชวงศ์ถัง. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย ชิว ซูหลุน. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549.

พระภิกษุฮุยลิบ. ประวัติพระถังซำจั๋ง. แปลโดย เคงเหลียง สิบบุญเรือง. พิมพ์เป็นที่ระลึกในการมาปณกิจศพ นายคงเหลียง สิบบุญเรือง ณ วัดเทพสิริน-ทราวาส วันอาทิตย์ที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2484. กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์ไทย จำกัด, 2484.

พระภิกษุอยู่โจ. *อินเดียน พ.ศ. 1266*. แปลโดย พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา.

กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2562.

พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ (โพธิ์แจ้). *สารัตถธรรมมหายาน*.

กรุงเทพมหานคร: วัดโพธิ์แมนคุณาราม, 2529.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ). *ประวัติศาสตรพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร:

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551.

สมภาร พรหมทา. *พุทธศาสนายาน : นิกายหลัก*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์

ราชวิทยาลัย, 2540.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. *ปฐมสมโพธิกถา*.

กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรณธนากร, 2478.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. *พุทธศาสนายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)*. กรุงเทพมหานคร:

สยาม, 2550.

เสถียร โพธิ์นันทะ. *ปรัชญายาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, 2541.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. *พุทธศาสนายาน*. กรุงเทพมหานคร: สภาการ

ศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา, 2527.

3. พจนานุกรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด*

คำวัด. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2548.

4. บทความ

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “การถอดรื้อประวัติศาสตร์การแตกนิกายของพุทธศาสนา

ยุคแรกและความเข้าใจเกี่ยวกับนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ.” *วารสาร*

พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม –

สิงหาคม 2563): 1-51.

ชาซากิ ชิซูกะ. “แนวโน้มนำและพัฒนากาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา
มหายาน (1).” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย. *วารสารธรรมธารา*,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 8), (มกราคม – มิถุนายน 2562): 1-35.

_____. “แนวโน้มนำและพัฒนากาการทฤษฎีการกำเนิดของพระพุทธศาสนา
มหายาน (2).” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์ จาณีโย. *วารสารธรรมธารา*,
ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9), (กรกฎาคม – ธันวาคม, 2562): 1-34.

_____. “วิธีเขียนแผนภาพการแตก 18 นิกาย.” แปลและเรียบเรียงโดย เมธี
พิทักษ์ธีระธรรม. *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4),
(มกราคม-มิถุนายน 2562): 127-162.

พระมหาสมชาย จานวฑูโต, “สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด.” *วารสาร
ธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 1), (มกราคม – ธันวาคม 2558):
13-54.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถ
วิเคราะห์ (1).” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2),
(มกราคม-ธันวาคม 2559): 67-103.

_____. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2).”
วารสารธรรมธารา, ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม – ธันวาคม
2559): 57-104.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, ปิยาภรณ์ ว่องวรารังกูร และพรพิมล ศรีหมอก. “พระสูตร
ที่นิกายวาตสีปุตริยะะไม่ยอมรับว่าเป็นพระพุทธพจน์: ศึกษาในคัมภีร์
อภิธรรมโกศภาษยะและกถาวัตถุ.” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม – สิงหาคม 2562): 121-163.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

“วินัยปิฎกฝ่ายธรรมคูปต์เทียบวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท.” *Thai-Sanscript*, 11 มิถุนายน 2564.
<https://blog.thai-sanscript.com/dharmaguptavinaya/>.

6. สื่อออนไลน์

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย. “หัวข้อที่ 1 : การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ | ‘พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง’ รุ่นที่ 4.” เผยแพร่เมื่อ 27 พฤศจิกายน 2564. เฟซบุ๊ก พุทธศาสตร์เข้าใจอย่างเข้าถึง: เวทีบริการวิชาการ, สื่อวิดีโอ, 1:03:22.
<https://web.facebook.com/DCIBS/videos/725118032213678>.

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์

TAKAKUSU, Junjirō, and Kaigyoku Watanabe. *Taisho shinshu daizokyo* Vol. 1, 22, 24, 26, 27, 29, 49, 50, 70. Tokyo: Taishō Shinshū Daizōkyō Kankōkai, 1924.

2. หนังสือ

HIRAKAWA, Akira. *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*. Translated by Paul Groner. Delhi: Shrijainendra, 2007.

MASUDA, Jiryō. *Origin and Doctrines of Early Indian Buddhist Schools: A Translation of the Hsuan-Chwang version of Vasumitra’s treatise 異部宗輪論 translated with annotations*. Leipzig: Verlag der Asia Major, 1925.

3. บทความ

DESSEIN, Bart. "The Mahāsāṃghikas and the Origin of Mahāyāna Buddhism: Evidence Provided in the Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra." *The Eastern Buddhist*, 40, no.1/2, (2009): 25-61.

HEIRMAN, Ann. "Vinaya: from India to China." *The Spread of Buddhism*. Boston: Koninklijke Brill NV, 2007: 167–202.

HIRAKAWA, Akira. "The rise of mahāyāna buddhism and its relationship to the worship of stūpas." *Buddhism Critical Concepts in Religious Studies. Edited by Paul Williams Vol. III The Origins and Nature of Mahāyāna Buddhism; Some Mahāyāna Religious Topics*. New York: Routledge, 2005: 181-226.

KARASHIMA, Seishi. "Ajita and Maitreya: More evidence of the early Mahāyāna scriptures' origins from the Mahāsāṃghikas and a clue as to the school-affiliation of the Kanaganahalli-stūpa." *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 181-196.

_____. "The relationship between Mahāsāṃghikas and Mahāyāna Buddhism indicated in the colophon of the Chinese translation of the Vinaya of the Mahāsāṃghikas." *Annual Report of The International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB) at Soka University for the Academic Year 2017*, Vol. XXI, (2018): 197-207.

NATTIER, Janice J., and Charles S. Prebish. "Mahāsāṃghika Origins: The Beginnings of Buddhist Sectarianism." *History of Religions*, 16, no. 3, (February, 1977): 237–272.